

Μνήμων

Τόμ. 34 (2015)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΜΑΡΙΝΟΣ ΣΑΡΗΓΙΑΝΝΗΣ, Μια πλαστή πηγή για τις σφαγές του 1821 στη Θεσσαλονίκη: ο «Χαϊρουλλάχ Εφέντης» του Αβράαμ Ν. Παπάζογλου ►
ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ, Βενιζελισμός και εθνικό παρόδιον: το έργο της Κεντρικής Επιτροπής Εκατονταετηρίδος (1928-1933) ►
ΒΑΣΙΛΗΣ Α. ΜΠΟΓΙΑΤΖΗΣ, Ένας ξένος εναντίον φιλελευθερισμού και κομμουνισμού: ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος στο Αρχαίον της Φιλοσοφίας και Θεωρίας των Επιστημών ►
ΣΠΥΡΟΣ ΔΗΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Αστικές γέφυρες, κοινωνικά υποκαίματα και τουριστική ανάπτυξη. Η περίπτωση του Ηρακλείου, 1945-1960 ►
ΑΚΗΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ, Οι τεχνολογικές αλλαγές στην παραγωγή εφημερίδων και ο αντίκτυπός τους στους εργάτες Τύπου. Η περίπτωση της Πάτρας μετά τον Β Παγκόσμιο Πόλεμο ►
ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΙΩΣΙΦΙΔΟΥ, Ψυχής φάρμακα και ψυχής ιατρεία: βιβλία και βιβλιοθήκες στην ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΑΛΑΒΕΝΤΗΣ, Η θύρα του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών (1958) και το δίλημμα: η ελληνική έρευνα μοχλός της εγχώριας ανάπτυξης ή συμβολή στο διεθνές μέτωπο της επιστήμης; ►
Νεοελληνική ακουστική προσωπογραφία. 12.000 προσωπογραφίες στο διαδίκτυο

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΤΟΜΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΤΥΠΟΓΡΑΦΟΙ

ΜΑΡΙΑΖΑ ΜΗΤΣΟΥ, Ο Χρίστος Μανουσαρίδης και η σκεπή της «δικανονομικής κινήσεως» ►
ΠΟΙΗ ΠΟΛΕΜΗ, Τυπογραφικές ανθρωποτυπογραφίες ►
ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΤΘΙΟΠΟΥΛΟΣ, Μια νέα αναλυτική και ερμηνευτική θεώρηση των απαρτών της ελληνικής τυπογραφίας

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Ελένη Φεσσά-Ερμμανούλ, Σπυρίδων Γ. Πουμάδης, Έλλη Λεμονίδου, Άννα Καρακατσούλη, Κατερίνα Μπρέζικουλη, Σταυρούλα Α. Βερρόρου, Παναγιώτης Ζεστανάκης, Χρήστος Λούβος, Κώστας Γαργανάκης, Τζελίνα Χαριλάου

34

ΑΘΗΝΑ 2015

ΒΕΝΙΖΕΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ: ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΟΣ (1928-1933)

ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.10020](https://doi.org/10.12681/mnimon.10020)

Copyright © 2016, Μνήμων

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ Χ. (2016). ΒΕΝΙΖΕΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ: ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΟΣ (1928-1933). *Μνήμων*, 34, 37-66. <https://doi.org/10.12681/mnimon.10020>

ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ

ΒΕΝΙΖΕΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ:
ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΟΣ (1928-1933)*

Εισαγωγή

Το 1930 το ελληνικό κράτος εόρτασε την επέτειο των 100 χρόνων από την Επανάσταση του 1821. Οι εορτασμοί είχαν προγραμματιστεί για το 1921, αναβλήθηκαν όμως λόγω των έκτακτων συνθηκών της μικρασιατικής εκστρατείας. Τους εορτασμούς διοργάνωσε και επέβλεψε η Κεντρική Επιτροπή Εκατονταετηρίδος (στο εξής ΚΕΕ), το έργο της οποίας εξετάζεται σε αυτό το άρθρο. Δεν αναλύονται οι καθαυτοί εορτασμοί, καθώς αυτό θα αποτελούσε αντικείμενο ενός διαφορετικού κειμένου.¹ Η κύρια –πρωτογενής– πηγή μας είναι το αρχείο της ΚΕΕ, που βρίσκεται στα Κατάλοιπα του Ιωάννη Δαμβέργη στα Γενικά Αρχεία του Κράτους. Συμπληρωματικά, χρησιμοποιήθηκε ο Τύπος της πρωτεύουσας και της επαρχίας.

Οι εθνικές επέτειοι αποτελούν κατεξοχήν παραδείγματα πολιτικών τελετουργιών της νεωτερικής εποχής, καθώς εξυπηρετούν ποικίλες ανάγκες των σύγχρονων κοσμικών κρατών που ασκούν μαζική πολιτική νέου τύπου –ιδίως από το 1870 και έπειτα.² Παράλληλα, οι εθνικές επέτειοι

---

* Το παρόν άρθρο βασίζεται στη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία του γράφοντος, η οποία κατατέθηκε στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών τον Οκτώβριο του 2014 με τίτλο *Ο εορτασμός της εκατονταετηρίδας από την ίδρυση του ελληνικού κράτους και το έργο της Κεντρικής Επιτροπής Εκατονταετηρίδος (1928-1933)*. Ευχαριστώ τον Βαγγέλη Καραμανωλάκη για την παρακίνησή του (μεταξύ άλλων) στη συγγραφή του άρθρου αυτού και για την πολύτιμη εποπτεία του.

1. Για μια ανάλυση των εορτασμών ως αποτελέσματος των δράσεων της ΚΕΕ βλ. τις σ. 93-127 της μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας του γράφοντος, *ό.π.*

2. George Mosse, *The Nationalization of the Masses. Political Symbolism & Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*,

αποτελούν πεδίο συγκρούσεων και διαφορετικών – συχνά αλληλοαναιρούμενων – προσλήψεων και νοηματοδοτήσεων, τόσο σε μαζικό επίπεδο όσο και στο επίπεδο των ελίτ.³ Κάθε εθνική επέτειος μεταβάλλεται ανάλογα με τις εκάστοτε ιστορικές συνθήκες ως προς τον τρόπο εορτασμού της και ως προς το περιεχόμενό της, καθώς η πρόσληψη του παρελθόντος είναι στενά συνδεδεμένη με το παρόν και τις προσδοκίες για το μέλλον. Στην ελληνική περίπτωση, η επέτειος της Επανάστασης του 1821 αποτελεί τη χαρακτηριστικότερη ίσως αφορμή εθνικών εορτασμών – συνεπώς προνομιακό πεδίο μελέτης της συναρμογής ιδεολογίας και πολιτικής. Παράλληλα, καθώς η μνημόνευση (commemoration) της Επανάστασης του 1821 αποτελεί έναν από τους κεντρικούς πυλώνες του ελληνικού εθνικισμού ήδη από την ίδρυση του ελληνικού κράτους, η εξέλιξη των εορτασμών μέσα στον χρόνο αποτελεί έναν ευαίσθητο δείκτη μεταβολών για όποιον ενδιαφέρεται για ζητήματα συμπλοκής ιδεολογίας, πολιτικής και ιστορικής κουλτούρας.⁴ Το 1821 θεωρείται η ληξιαρχική πράξη γέννησης του νεοελληνικού κράτους, όχι μόνο ως επέτειος της ανεξαρτησίας αλλά και ως μετωνυμία ολόκληρης της αιματηρής κινητοποίησης του 1821-1827. Συνεπώς, οι μετέπειτα πολιτικές ελίτ φρόντισαν να καταστήσουν το 1821 τόπο μνήμης για τη χώρα. Ήδη από το 1838, η 25η Μαρτίου εορταζόταν ως εθνική επέτειος, αποτελώντας, όπως και όλες οι άλλες εθνικές επέτειοι, ένα εργαλείο προπαγάνδισης των κυβερνητικών αντιλήψεων και ένα πλαίσιο συγκρότησης και εμπέδωσης της εθνικής ταυτότητας.⁵

Το άρθρο αυτό ασχολείται περισσότερο με το 1930 παρά με το 1821 και τις προσλήψεις του. Βασικό αντικείμενό του είναι, εν πολλοίς, η διερεύνηση του τρόπου που επέλεξαν οι ελίτ για να διοργανώσουν τους

Νέα Υόρκη, Howard Fertig, 1975· Eric Hobsbawm, «Μαζική παραγωγή παραδόσεων: Ευρώπη, 1870-1914», στο: Eric Hobsbawm – Terence Ranger (επιμ.), *Η επινόηση της παράδοσης*, μτφρ. Θανάσης Αθανασίου, Αθήνα, Θεμέλιο, 2004, σ. 297-345.

3. Χάρης Εξερτζόγλου, «Πολιτικές τελετουργίες στη Νεώτερη Ελλάδα. Η μετακομιδή των οστών του Γρηγορίου Ε' και η Πεντηκονταετηρίδα της Ελληνικής Επανάστασης», *Μνήμων* 23 (2001), *Εόρτιος Τριακονταετίας*, σ. 155.

4. Βλ. σχετικά Michael E. Geisler, «The Calendar Conundrum: National Days as Unstable Signifiers», στο: David McCrone – Gayle McPherson (επιμ.), *National Days. Constructing and Mobilizing National Identity*, Λονδίνο, Palgrave Macmillan, 2009, σ. 10-25.

5. Βλ. σχετικά Χριστίνα Κουλούρη, «Εθνικές επέτειοι στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα», στο: Δέσποινα Ι. Παπαδημητρίου – Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης (επιμ.), *Αθέατες όψεις της Ιστορίας. Κείμενα αφιερωμένα στον Γιάνη Γιανουλόπουλο*, Αθήνα, Ασίνη, 2012, σ. 198-203.

εορτασμούς και να απευθυνθούν στο κοινωνικό σώμα. Ο τρόπος αυτός καθορίστηκε από αντιληπτικά σχήματα που κυκλοφορούσαν ευρέως σχετικά με το τι ήταν η εθνική ιστορία, τι στόχο είχε και πώς έπρεπε να αναδεικνύεται. Αυτό το στοιχείο συνδέεται με τη συγκυρία –τόσο σε εγχώριο όσο και σε διεθνές επίπεδο. Ως προς το διεθνές επίπεδο, οι συνθήκες μετά από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν εντελώς διαφορετικές από τις προπολεμικές: υπό το βάρος κυρίως της οικονομικής κρίσης του 1929, τέθηκαν σε αμφισβήτηση πολιτικές και οικονομικές βεβαιότητες της προπολεμικής εποχής –με τη φιλελεύθερη δημοκρατία να δέχεται συνεχή πλήγματα προς όφελος νέων οργανωτικών προτύπων· εμφανίστηκαν νέες τεχνολογικές και πολεοδομικές δυνατότητες που αποκτούσαν σταδιακά δημοφιλία, η τέχνη και η διανοήση αναδιατάχθηκαν.⁶ Μέσα σε αυτές τις εξελίξεις το κράτος επέκτεινε τη δραστηριότητά του σε χώρους όπου, έως τότε, δεν είχε παρέμβει, όπως η υγεία και οι οικονομικές συναλλαγές.⁷ Πρόκειται για δομικές αλλαγές που επηρέασαν όχι μόνο τις πολιτικοκοινωνικές εξελίξεις αλλά και τον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνίες αντιλαμβάνονταν τον εαυτό τους και τους άλλους, τις σχέσεις τους με διάφορα πεδία δραστηριότητας και, βέβαια, με το παρελθόν.⁸ Πρόκειται για αυτό που έχει αποκληθεί μετάβαση από την περιχαρακωμένη (restricted) στην οργανωμένη (organized) νεωτερικότητα: ευνοούνταν, πλέον, λύσεις συλλογικές και οργανωμένες, στις οποίες επενέβαινε το κράτος προς βελτίωση των συνθηκών ζωής σε διάφορα πεδία, έχοντας σχεδιάσει εκ των προτέρων τη δράση του βάσει τεχνοκρατικών σχεδίων που θεμελιώνονταν στην πεποίθηση πως το μέλλον ήταν χειραγωγήσιμο και ελέγξιμο.⁹ Σε αυτό το πλαίσιο τοποθετούνται και οι ελληνικές εξελίξεις των ετών που

6. Για αυτές τις σαρωτικές εξελίξεις βλ. ενδεικτικά Mark Mazower, *Σκοτεινή ήπειρος. Ο ευρωπαϊκός 20ός αιώνας*, μτφρ. Κώστας Κουρεμένος, τ. Α΄, Αθήνα, Αλεξάνδρεια / Η Καθημερινή, 2013 σ. 13-178· Ειδικότερα για τις αλλαγές που επέφερε ο πόλεμος, βλ. Enzo Traverso, *Διά πυρός και σιδήρου. Περί του ευρωπαϊκού εμφύλιου πόλεμου, 1914-1945*, μτφρ. Γιάννης Ευαγγέλου, Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2013, σ. 209-360.

7. Βλ. E. Hobsbawm, *ό.π.*, σ. 298-299· Αντώνης Λιάκος, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάδυση των κοινωνικών θεσμών*, Αθήνα, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1993, σ. 325-326 και *passim*.

8. Βλ. Ronald Schleifer, *Modernism and Time. The Logic of Abundance in Literature, Science and Culture, 1880-1930*, Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 2000.

9. Βλ. σχετικά Peter Wagner, *A Sociology of Modernity, Liberty and Discipline*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, Routledge, 1994.

μας ενδιαφέρουν, οι οποίες έχουν οπωσδήποτε και τις ιδιομορφίες τους.

Το 1930 η Ελλάδα βρισκόταν σε κρίσιμη στιγμή. Οι κυβερνήσεις, μετά τη μικρασιατική καταστροφή –της δικτατορίας του Πάγκαλου συμπεριλαμβανομένης–, είχαν επιδιώξει την οικονομική ανάταξη, την αποκατάσταση των προσφύγων και την υπέρβαση του τραύματος της κατάρρευσης της Μεγάλης Ιδέας. Συνεχίζοντας ουσιαστικά το έργο της οικονομικής κυβέρνησης του 1926-1927, ο Ελευθέριος Βενιζέλος επέστρεψε το 1928 στην πρωθυπουργία –έχοντας αποσπάσει θριαμβευτικό ποσοστό στις εκλογές– για την τελευταία του «Μεγάλη Τετραετία», σκοπεύοντας να ομαλοποιήσει την κατάσταση στη χώρα και να την θέσει σε οδό εσωτερικής ανάπτυξης.¹⁰ Ο Βενιζέλος ξεκίνησε τη διακυβέρνησή του αποσπώντας σχεδόν ομόφωνη στήριξη, ακόμη και από την αντιπολίτευση, καθώς είχε επανέλθει στην πολιτική ως σωτήρας της χώρας από την αστάθεια. Αξιοποιώντας το προσωπικό του χάρισμα, ο πρωθυπουργός εμφανιζόταν πλέον περισσότερο ως ο εγγυητής της σταθερότητας του κοινωνικού καθεστώτος παρά ως ο φορέας των ριζοσπαστικών παρεμβάσεων της εποχής του Εθνικού Διχασμού.¹¹ Συγκεκριμένα, οι άξονες της διακυβέρνησής του κατά το 1928-1932 ήταν: ο «αστικός εκσυγχρονισμός» στο εσωτερικό και η ειρηνόφιλη πολιτική στο εξωτερικό· ο κρατικός παρεμβατισμός στην οικονομία και σε άλλα πεδία· η προστασία του αστικού κράτους από τους αντιπάλους του, ιδίως τους κομμουνιστές, με τη λήψη αυταρχικών μέτρων, όπως το ιδιώνυμο.¹²

Οι βενιζελικές ελίτ δεν ήταν ένα συμπαγές σύνολο· για τις ανάγκες αυτού του άρθρου εστιάζουμε στο τμήμα αυτών των ελίτ, το οποίο εξέφραζε την κυβερνητική αντίληψη και βρισκόταν εγγύτερα στον ίδιο τον Βενιζέλο στη συγκεκριμένη συγκυρία. Κατά την περίοδο αυτή, τα βασι-

10. Βλ. σχετικά Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Κοινοβούλιο και Δικτατορία», στο: Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιστ. επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τ. Β'2, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2003, σ. 37-124· Ioannis D. Stefanidis, «Reconstructing Greece as a European State: Venizelos' Last Premiership, 1928-1932», στο: Paschalis M. Kitromilides (επιμ.), *Eleftherios Venizelos. The Trials of Statesmanship*, Edinburgh University Press, 2008, σ. 193-233· Σπύρος Τζόκας, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το εγχείρημα του αστικού εκσυγχρονισμού, 1928-1932. Η οικοδόμηση ενός αστικού κράτους*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2002.

11. Για τον Βενιζέλο ως «χαρισματικό πολιτικό» με τη βεμπεριανή έννοια βλ. George Mavrogordatos, *Stillborn Republic. Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, Berkeley, Λος Άντζελες, Λονδίνο, University of California Press, 1983, σ. 55-64.

12. Σ. Τζόκας, *ό.π.*, σ. 13-14 και *passim*.

κά σημεία που έθεσαν ως προτάγματα ήταν η υπέρβαση της μικρασιατικής καταστροφής και η συνακόλουθη μετατόπιση των οραμάτων για το μέλλον προς την εσωτερική ανάπτυξη και την ειρηνική συνύπαρξη με τα γειτονικά κράτη. Δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στα μεγάλα δημόσια έργα και στην ανασυγκρότηση του σχολικού δικτύου, τέθηκαν οι βάσεις για τις δομές της δημόσιας υγείας, ενώ η κυβέρνηση προέβη και στην ίδρυση σημαντικών θεσμών, όπως το Συμβούλιο της Επικρατείας και η Αγροτική Τράπεζα. Ως γεγονός ιδιαίτερης βαρύτητας πρέπει να επισημανθεί η σύναψη των ελληνοτουρκικών συμφωνιών του Οκτωβρίου του 1930 στην Άγκυρα για τη διευθέτηση των εκκρεμών ζητημάτων μεταξύ των δύο χωρών –ιδίως όσων απέρρεαν από τη μικρασιατική καταστροφή και τα επακόλουθά της– και για τη γενικότερη δημιουργία φιλικών διακρατικών σχέσεων.¹³ Απέναντι σε προσεγγίσεις που είτε θεωρούν τον βενιζελικό φιλελευθερισμό ως ενιαίο σύνολο είτε τον φορτίζουν ανιστορικά εξαρχής με ένα θετικό πρόσημο, που συνήθως συμπυκνώνεται στον όρο «αστικός εκσυγχρονισμός», θεωρούμε απαραίτητη για την κατανόηση της περιόδου μια ανάλυση του βενιζελισμού ως ιδεολογικού ρεύματος: ο βενιζελισμός για την περίοδο 1928-1932 είναι ωφέλιμο να ενταχθεί στα ιδεολογικά συμφραζόμενα της εποχής του, ως έκφανση του φιλελευθερισμού, που υιοθετεί πλέον στοιχεία της οργανωμένης νεωτερικότητας. Αυτό σημαίνει πως ο φιλελευθερισμός αυτός δεν είναι απλώς μια συνέχεια του «ανολοκληρώτου» 1910 αλλά ένα νέο ιδεολογικό μείγμα που προκρίνει, στο πλαίσιο της οργανωμένης νεωτερικότητας, παρεμβατικές λύσεις με στόχο τη ρύθμιση της κοινωνικής πραγματικότητας.¹⁴ Οι συζητήσεις των αστών διανοουμένων και δημοσιολόγων –τόσο των βενιζελικών όσο και των αντιβενιζελικών– οδηγούσαν σε πλούσια πνευματική παραγωγή κατά την περίοδο αυτή, εστιάζοντας συνήθως σε αυτά ακριβώς τα ζητήματα: πώς ήταν δυνατό να τεθεί υπό έλεγχο η ανορθολογική κοινωνική πραγματικότητα μέσω τεχνοκρατικών λύσεων, με στόχο κυρίως τον έλεγχο των εργατικών στρωμάτων.¹⁵ Παράλληλα, στη συγκεκριμένη

13. Δημήτριος Ευθ. Ακριβούλης, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, οι Μεγάλες Δυνάμεις και τα Βαλκάνια, 1928-1932*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2009, σ. 77-120.

14. Για την κρατική παρέμβαση ως βασικό εργαλείο τής μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο πολιτικής σκέψης και πράξης στην Ελλάδα βλ. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Ελληνικός φιλελευθερισμός 1932-1979. Το ριζοσπαστικό ρεύμα*, Αθήνα, Πατάκης, 2010. Οι εξελίξεις αυτές είχαν ως απαρχή τους όσα συζητάμε εδώ.

15. Για μια ανάλυση της ανόδου των τεχνοκρατικών στρωμάτων, ιδίως κατά τον Μεσοπόλεμο, βλ. Γιάννης Αντωνίου, *Οι Έλληνες μηχανικοί. Θεσμοί και ιδέες 1900-1940*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2006, ιδίως σ. 361-408.

συγκυρία επιδιώχθηκε αφενός η ειρηνόφιλη πολιτική της εσωτερικής ανάπτυξης, προς αναπλήρωση του ιδεολογικού κενού της Μεγάλης Ιδέας, και αφετέρου η αφομοίωση των Νέων Χωρών. Ο βενιζελισμός του 1928-1932 εξέφραζε με τον πλέον συνεκτικό τρόπο αυτά τα προτάγματα, θεωρώντας πως ο κλασικός φιλελευθερισμός δεν επαρκούσε για τις νέες κοινωνικές συνθήκες. Στην εσωτερική δομή της βενιζελικής ιδεολογίας σημαίνουσα θέση κατείχαν το όραμα και η πρόοδος ως παράγοντες που θα οδηγούσαν στον έλεγχο της ανορθολογικής πραγματικότητας και τελικά στη δεξίωση των νέων εθνικών ιδανικών. Τέλος, αυτές οι ιδέες προτάσσονταν και ως αντίβαρο στον προελαύνοντα υλισμό / μαρξισμό που διάβρωνε, κατά τους ίδιους, τη μεταπολεμική κοινωνία και απειλούσε το κοινωνικό καθεστώς. Λόγω της δεξίωσης των τεχνοκρατικών ιδεωδών, ο Βενιζέλος κατηγορήθηκε από τους αντιπάλους του για υλισμό.¹⁶ Πρόκειται, συνολικά, για τις βασικές αρχές των αστικών ιδεών, μεταμορφωμένες στις νέες συνθήκες της οργανωμένης νεωτερικότητας, και σε αυτό το πλαίσιο οργανώθηκαν και οι εορτασμοί της εκατονταετηρίδας.¹⁷

Ο ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΣ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ: ΕΡΓΟ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

Οι προετοιμασίες του εορτασμού της εκατονταετηρίδας στο διάστημα 1918-1928

Οι πρώτες προσπάθειες για προετοιμασία των εορτασμών της εκατονταετηρίδας του 1921 είχαν εκκινήσει το 1916, με πρωτοβουλία του πρωθυπουργού, υπουργού Παιδείας και εγνωσμένου ιστορικού Σπυρίδωνος Λάμπρου, οπότε συστάθηκε μια επιτροπή με σκοπό να προετοιμάσει τις εκδηλώσεις που θα λάμβαναν χώρα το 1921. Ουσιαστικά όμως το θέμα

16. Προκόπης Παπαστράτης, «Από την Μεγάλη Ιδέα στην Βαλκανική Ένωση», στο: Γιώργος Μαυρογορδάτος – Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1988, σ. 431-432.

17. Για την ιδεολογική ανάλυση του βενιζελισμού της περιόδου 1928-1932 βλ. Βασίλης Μπογιατζής, *Μετέωρος μοντερνισμός. Τεχνολογία, ιδεολογία της επιστήμης και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου (1922-1940)*, Αθήνα, Ευρασία, 2012, σ. 102-118· για μια ανάλυση των βασικών προταγμάτων του φιλελευθερισμού με αναφορά στην ελληνική πραγματικότητα βλ. Ευ. Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σ. 20-50· για τον δημόσιο διάλογο της εποχής πάνω στα ζητήματα αυτά βλ. Σπυρίδων Πλουμίδης, *Έδαφος και μνήμη στα Βαλκάνια. Ο «γεωργικός εθνικισμός» στην Ελλάδα και στη Βουλγαρία (1927-1946)*, Αθήνα, Πατάκης, 2011, ιδίως σ. 60 κ.εξ.

τέθηκε σε κίνηση το 1918, όταν υποβλήθηκε από το υπουργικό συμβούλιο σχέδιο νόμου «Περί συστάσεως επιτροπής προς πανηγυρισμόν της Εκατονταετηρίδος της Εθνικής Παλιγγενεσίας». Το νομοσχέδιο είχε διττό στόχο: αφενός να εκφραστεί η εθνική ευγνωμοσύνη προς τους αγωνιστές του 1821, αφετέρου να προβληθούν οι πρόοδοι του έθνους έκτοτε.¹⁸ Με Βασιλικό Διάταγμα που εκδόθηκε στις 12 Απριλίου του ίδιου έτους, ορίστηκε η σύνθεση της ΚΕΕ: πρόεδρος ο Θεμιστοκλής Σοφούλης, αντιπρόεδροι ο μητροπολίτης Αθηνών Μελέτιος, ο αντιναύαρχος και υπουργός Ναυτικών Παύλος Κουντουριώτης και ο αντιστράτηγος και Γενικός Αρχηγός του Στρατού Παναγιώτης Δαγκλής· τακτικά μέλη διορίστηκαν βουλευτές, πρώην υπουργοί, πανεπιστημιακοί και δημοσιογράφοι. Γενικός γραμματέας ορίστηκε ο Ιωάννης Δαμβέργης, επικεφαλής ουσιαστικά της προσπάθειας τόσο κατά το 1918-1919 όσο και κατά το 1928-1931.¹⁹ Η ΚΕΕ του 1918 απέκτησε το δικαίωμα να διορίζει ειδικές ή τοπικές επιτροπές προς εκπλήρωση του έργου της, με το Βασιλικό Διάταγμα της 11ης Μαΐου, με αποτέλεσμα τη δημιουργία 20 ειδικών επιτροπών. Οι επιτροπές αυτές επιφορτίζονταν με αντικείμενα όπως η μνημειακή πολιτική, οι ιστορικές αναπαραστάσεις, η καλλιτεχνική δραστηριότητα (σε διάφορες εκφάνσεις της), οι εκδόσεις κ.ά.²⁰ Σε γενικές γραμμές παρατηρείται η τοποθέτηση στις επιτροπές ατόμων με μικρή –ή και καμία– επαφή με το αντικείμενο, είτε για λόγους συμβολικούς –όπως η προεδρία του πρωθυπουργού Ελ. Βενιζέλου στη νευραλγική επιτροπή του Μεγάλου Μνημείου– είτε για λόγους κύρους, σύμφωνα με τη συνήθη πρακτική τοποθέτησης σημειώντων προσώπων σε διάφορες επιτροπές. Σημειωτέον ότι τον Ιούνιο του 1918 ορίστηκε ως έμβλημα της ΚΕΕ ο φοίνικας –στοιχείο που διατηρήθηκε και στους εορτασμούς του 1930.²¹

18. Δώρα Φ. Μαρκάτου, *Τα κατάλοιπα του Ιωάννη Δαμβέργη (1887-1937). Εισαγωγή – ευρετήριο*, Αθήνα, Γενικά Αρχεία του Κράτους, 1996, σ. 27-28.

19. Στο ίδιο, σ. 28. Ο Ιωάννης Δαμβέργης, γεννημένος το 1858/1859 στην Κρήτη, σπούδασε νομικά στην Αθήνα και στη συνέχεια εργάστηκε ως δημοσιογράφος σε πληθώρα εντύπων. Ήταν στενός φίλος και –για κάποιο διάστημα– συνεργάτης του Ελ. Βενιζέλου, μάλιστα διατέλεσε κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους και διευθυντής του πολιτικού του γραφείου. Εξορίστηκε από τους αντιβενιζελικούς και κατέφυγε στο Παρίσι μετά την εκλογική ήττα του 1920, μαζί με τον Βενιζέλο. Συμμετείχε σε πλήθος αλυτρωτικών εγχειρημάτων –εταιρείες, εράνους κ.ο.κ.– καθώς και στα διοικητικά συμβούλια συλλόγων διάφορων ειδών. Υπήρξε επίσης ποιητής, πεζογράφος και συγγραφέας ιστοριοδιφικών έργων. Πέθανε στην Αθήνα το 1938. Βλ. στο ίδιο, σ. 17-26.

20. Στο ίδιο, όπου αναλυτικά και όλες οι επιτροπές με τα μέλη τους.

21. Στο ίδιο, σ. 31.

Αυτό που συμπεραίνει κανείς εξετάζοντας την ΚΕΕ του 1918, είναι πως πρόκειται για μια απόπειρα κεντρικά σχεδιασμένη, για την εκτέλεση της οποίας κινητοποιήθηκαν σημαίνοντα πρόσωπα της δημόσιας ζωής από τα οποία κάποιοι κατείχαν θεσμικές θέσεις και κάποιοι άλλοι όχι. Η στόχευση ήταν μεγαλοϊδεατικού χαρακτήρα, ενώ διακρίνονται ορισμένα κομβικά χαρακτηριστικά του βενιζελισμού της εποχής εκείνης: συνδυασμός της παραδοσιακής εθνικιστικής στόχευσης με ένα πρόταγμα που ιστοριογραφικά ονομάζεται, συνήθως, εκσυγχρονιστικό. Οι αλυτρωτικοί αγώνες, σε συνδυασμό με την έμφαση από μέρους των ελίτ στις προόδους του έθνους και του κράτους, δεν είναι, βέβαια, καινοτομία.²² ωστόσο, κατά την περίοδο αυτή υπήρξε μια ποιοτική μετατόπιση υπό το βάρος αφενός των πολεμικών γεγονότων που προκάλεσαν εδαφικές μεταβολές, και αφετέρου των εσωτερικών εξελίξεων που έδωσαν στην ελληνική αστική τάξη νέα δυναμική, η οποία συνοδεύτηκε και από την αντίστοιχη εκσυγχρονιστική ιδεολογική αναζήτηση.²³ Ουσιαστικά, η περίοδος στην οποία αναφερόμαστε, αποτέλεσε, όπως είδαμε και προηγουμένως, μέρος μιας μεγάλης διαδικασίας σαρωτικών μεταβολών σε ό,τι αφορά, μεταξύ άλλων, τη σχέση των αστικών στρωμάτων με το κράτος. Πρόκειται, άλλωστε, για την περίοδο της κορύφωσης της βενιζελικής αλυτρωτικής πολιτικής, που συνδυάστηκε με έντονες διώξεις αντιβενιζελικών στο εσωτερικό και με πολυάριθμες συζητήσεις στο βενιζελικό στρατόπεδο για τη σκοπιμότητα ή όχι μιας δικτατορίας.²⁴

Με την κυβερνητική αλλαγή του 1920 τα μέλη της ΚΕΕ αντικαταστάθηκαν από εκπροσώπους της αντιβενιζελικής παράταξης, με τους πρίγκιπες να λαμβάνουν θέσεις προέδρου και αντιπροέδρων. Γενικός γραμματέας διορίστηκε ο Γεώργιος Χαριτάκης, διδάκτωρ της Νομικής Σχολής και μετέπειτα καθηγητής της ΑΣΟΕΕ, με πλούσια συγγραφί-

22. Βλ. σχετικά Έλλη Σκοπετέα, *Το «πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Αθήνα, Πολύτυπο, 1988, ιδίως σ. 217-239.

23. Βλ. σχετικά Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Η Μπελ Επόκ του Κεφαλαίου», στο: Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιστ. επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τ. Α'1, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 1999, σ. 309-350.

24. Για την εσωτερική κατάσταση του 1917-1920 βλ. ενδεικτικά τα εξής άρθρα: Γιώργος Μαυρογορδάτος, «Οι πολιτικές εξελίξεις» και Ηλίας Νικολακόπουλος, «Οι εκλογές 1910-1920», στο: Βασίλης Παναγιωτόπουλος (διεύθυνση έκδοσης), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 6, *Από το κίνημα στο Γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 9-30 και 31-40 αντίστοιχα· για την επίσημη συζήτηση περί δικτατορίας του 1917 βλ. Γεώργιος Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, τ. Β', Αθήνα, Πυρσός, 1931, σ. 363-364.

κή παραγωγή.²⁵ Η μικρασιατική εκστρατεία δεν επέτρεψε την ομαλή διεξαγωγή των εορτασμών της εκατονταετηρίδας και στις 17 Μαρτίου, μετά από πρόταση της ίδιας της ΚΕΕ, εκδόθηκε Βασιλικό Διάταγμα με το οποίο ορίστηκε Εκτελεστική Επιτροπή. Η Επιτροπή αυτή, χωρίς την πίεση πλέον της άμεσης εκτέλεσης των εκδηλώσεων του εορτασμού, εκπόνησε αναλυτικό πρόγραμμα και όρισε, στις 5 Απριλίου 1921, το 1930 ως το εορτάσιμο έτος, προκειμένου να υπάρχει χρονικό περιθώριο για την προετοιμασία των εορτασμών, την ανέγερση μνημείων και την πραγματοποίηση εκδόσεων. Το σκεπτικό της αναβολής εκτέθηκε σε επιστολή που συνέταξε ο Χαριτάκης:

Τα εθνικά γεγονότα έλαβον τοιαύτην τροπήν, ώστε σύμπας ο λαός έχει ήδη την προσοχήν του εστραμμένην προς τα μικρασιατικά πεδία, πεποιθώς ότι, ως και άλλοτε επί των μακεδονικών και των βυζαντινών χρόνων, ελληνικαί νίκαι θέλουν δοξάσει ταύτα. Η Εκτελεστική Επιτροπή της Εκατονταετηρίδος εθεώρησεν άκαιρον την διεξαγωγήν εορτασμών υπό τοιούτους όρους και απεφάσισεν όπως πάσα τοιαύτη ενέργεια αναβληθή επ' αόριστον αναμενομένης της καταλληλοτέρας εποχής.²⁶

Η προετοιμασία συνεχίστηκε το 1922 και ήταν, αντίθετα με εκείνη του 1921, ιδιαίτερα προσεκτική και με σαφείς στόχους. Οι άξονες του εορτασμού θα ήταν τρεις: πρώτον, μια «έκθεσις Ελληνική και Διεθνής πλουτοπαραγωγική, πνευματική και καλλιτεχνική» με συναφείς θεατρικές και μουσικές παραστάσεις, έκδοση μεταλλίων και γραμματοσήμων· δεύτερον, ανέγερση μνημείων και ιδίως μεγαλοπρεπούς ηρώου ή μαυσωλείου στην Αθήνα, μικρότερων μνημείων στην επαρχία και ίδρυση Ιστορικού Μουσείου· τρίτον, εκδόσεις που θα περιλάμβαναν καταλογογράφηση των αρχειακών πηγών σχετικά με το 1821, σύνταξη βιβλιογραφίας σχετικά με την προεπαναστατική, επαναστατική και μετεπαναστατική περίοδο, έκδοση τριών μεγάλων λευκωμάτων (προσωπογραφικού, πόλεων, σκηνών ιδιωτικού βίου), καθώς και έκδοση «ιστορικών επισκοπήσεων της δράσεως του Ελληνισμού από του 1800 και εντεύθεν».²⁷

25. Βλ. *Γεωργίου Χαριτάκη έργων επιτομή*, εισαγωγή-επιμέλεια Μαργαρίτα Δρίτσα, βιβλιογραφικός οδηγός Βίκυ Πάτσιοι, Αθήνα, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, 1990.

26. Παρατίθεται στο Δ. Μαρκάτου, *ό.π.*, σ. 33-34. Η επιστολή στάλθηκε στις 14.06.1921.

27. Στο ίδιο, σ. 34-35. Το 1921 άρχισε να εκδίδεται το *Πανελλήμιον Λεύκωμα Εθνικής Εκατονταετηρίδος 1821-1921. Η «Χρυσή Βίβλος» της Ελλάδος*. Το έργο επρόκειτο να εκδοθεί σε 14 τόμους αλλά εκδόθηκαν μόνο οι τόμοι Α'-Ζ' (ο τ. Β' σε δύο

Αντίστοιχα, σχηματίστηκαν τρεις επιτροπές (εορτών, μνημείων, δημοσιευμάτων, με την τρίτη να χωρίζεται σε 15 υποεπιτροπές). Σε αυτές συνυπήρχαν βενιζελικοί και αντιβενιζελικοί, στοιχείο που υποδηλώνει πως είχε ήδη από εκείνο το έτος αρχίσει να διαμορφώνεται ένα κεντρικό σχέδιο για τον εορτασμό του ιδρυτικού γεγονότος του ελληνικού κράτους, τους βασικούς άξονες του οποίου φαίνεται πως ασπάζονταν και οι δύο αστικές παρατάξεις ως διανοητικό υπόβαθρο.

Μετά τη μικρασιατική καταστροφή, ο Γ. Χαριτάκης παρέμεινε τυπικά στη θέση του έως το φθινόπωρο του 1923, ενώ το Υπουργείο Εσωτερικών τον διέταξε να απολύσει όλο το έμμισθο προσωπικό και να παραλάβει προσωπικά το αρχείο της Επιτροπής.²⁸ Στη συνέχεια, το Υπουργείο διέταξε να ταξινομηθεί το αρχείο της ΚΕΕ και να παραδοθεί στον Χαριτάκη προς φύλαξη· ήταν σαφές ότι, μέσα στις έκτακτες συνθήκες του καθεστώτος που είχε επιβάλει η «επανάσταση» των Πλαστήρα και Γονατά, η εκατονταετηρίδα δεν ήταν στις προτεραιότητες. Στα επόμενα έτη, και μέχρι την ανασύσταση της ΚΕΕ το 1928, το θέμα δεν προχώρησε ουσιαστικά. Στους εορτασμούς που πραγματοποίησε η δικτατορία του Θ. Πάγκαλου για την 25η Μαρτίου, δεν φαίνεται να υπάρχει κάποια αναφορά στο ζήτημα,²⁹ οπότε μπορούμε να συμπεράνουμε με σχετική ασφάλεια ότι το ζήτημα δεν ανακινήθηκε εκ νέου μέχρι και το 1928.

Η δράση της Κεντρικής Επιτροπής Εκατονταετηρίδος την περίοδο 1928-1933

Η ΚΕΕ (ανα)συστήθηκε με Προεδρικό Διάταγμα τον Δεκέμβριο του 1928.³⁰ Στο σχετικό κείμενο αναφερόταν: πρώτον, πως η ΚΕΕ δεν βρι-

ημίτομους) από το 1921 ως το 1930. Οι τόμοι Η'-ΙΔ' δεν εκδόθηκαν, παρότι είχαν σχεδιαστεί και εκτυπωθεί κάποια τμήματα. Επιμελητής και εκδότης του έργου ήταν ο φιλόλογος Ιωάννης Χρ. Χατζηγιωάννου, ο οποίος τον Οκτώβριο του 1922 αγόρασε το τυπογραφείο και το βιβλιοδετείο του Στυλιανού Αλεξίου, που είχε μεταφερθεί από το Ηράκλειο στην Αθήνα (βλ. *Πανελλήνιον Λεύκωμα*, ό.π., τ. Β', μέρος Β', Αθήνα 1925, σ. 322-323 και Δημ. Ν. Μουδατσάκης, *Τα τυπογραφεία του Ηρακλείου, με μικρή εισαγωγή για τα τυπογραφεία της Βενετίας*, Ηράκλειο, Τυποκρέτα, 2005, σ. 33-35).

28. Δ. Μαρκάτου, ό.π., σ. 44-45.

29. Ελένη-Αργυρώ Κούκη, *Ο Άγνωστος Στρατιώτης της Αθήνας. Κατασκευάζοντας το μνημειακό κέντρο της πρωτεύουσας στον Μεσοπόλεμο, μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2008*, σ. 58-59.

30. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τχ. Α', αρ. 277, 28.12.1928.

σκόταν απλώς σε χειμέρια νάρκη αλλά είχε διαλυθεί: συνεπώς, όφειλε να ανασυσταθεί. Δεύτερον, πως στο επίκεντρο του εορτασμού θα βρίσκονταν όχι τα εκατό –ή 109 για την ακρίβεια– έτη από την έναρξη της Επανάστασης του 1821, αλλά τα εκατό έτη από τη συγκρότηση του νεοελληνικού κράτους. Έτσι, καθίστατο σαφές εξ αρχής ότι επρόκειτο για έναν κρατικό εορτασμό: το κράτος –σε μια λογική που ταίριαζε με την πολιτική και πολιτισμική φυσιογνωμία της βενιζελικής παράταξης αλλά και με την ιστορική συγκυρία– εόρταζε τη γέννησή του, άρα είναι εύλογο ότι κύριο μέλημά του θα ήταν η ανάδειξη των προόδων του. Πρόεδρος της ΚΕΕ ορίστηκε ο πρώην Πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου (και Πρόεδρος της Δημοκρατίας το 1930) Αλέξανδρος Ζαΐμης, αντιπρόεδροι ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χρυσόστομος και ο πρόεδρος της Βουλής Ιωάννης Τσιριμώκος, γενικός γραμματέας ο Ιωάννης Δαμβέργης και ταμίας ο Ι. Ηλιάσκος. Ως τιμητικά μέλη ορίστηκαν πολιτικοί εγνωσμένου κύρους, τόσο της συμπολίτευσης όσο και της αντιπολίτευσης.³¹ Οι επιτροπές που συγκροτήθηκαν ήταν 15 και σε αυτές συμμετείχαν συνολικά 220 άτομα. Από τις 20 επιτροπές του 1918 οι 15 είχαν το ίδιο ή παραπλήσιο αντικείμενο με εκείνες του 1929, ενώ υπήρξαν και ενσωματώσεις ή παραλλαγές αντικειμένων.³² Τα μέλη των ειδικών επιτροπών ορίστηκαν μετά από καταρτισμό, αρχικά, σχετικού καταλόγου εκ μέρους του γενικού γραμματέα Ιωάννη Δαμβέργη και έγκρισή του στη συνέχεια από την Εκτελεστική Επιτροπή της ΚΕΕ στην πρώτη της συνεδρίαση, στις 8 Ιανουαρίου 1929. Ο Δαμβέργης επέλεξε, όπως και οι προκάτοχοί του, τα πρόσωπα με το σκεπτικό ότι είχαν να επιδείξουν σημαντική δημόσια δράση στην πολιτική, την οικονομία, τις επιστήμες και τις τέχνες,³³ γεγονός που σηματοδοτεί την κατεξοχήν δημόσια στόχευση της όλης κινητοποίησης και της προσδίδει το απαραίτητο κύρος –όπως είδαμε ακροθιγώς και για τις φάσεις του 1918 και του 1921–, αλλά και καταδεικνύει τις στοχεύσεις

31. Για τα ονόματα βλ. Δ. Μαρκάτου, *ό.π.*, σ. 40. Για τον διορισμό της Εκτελεστικής Επιτροπής και για το προϊστάμενο Υπουργείο βλ. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, *ό.π.*

32. Οι ειδικές επιτροπές ήταν οι εξής: 1) Ηρώου, 2) Εθνικών Μουσείων και Θεάτρου Ηρώδου, 3) Πανελληνίου Εκθέσεως, 4) Συνεδρίων, 5) Πανελληνίων Αγώνων, 6) Εθνικού Θεάτρου, 7) Εθνικού Μελοδράματος, 8) Εθνικής Μουσικής, 9) Εορτών και Αναπαραστάσεων, 10) Εκδόσεων, 11) Εικονογραφιών, Μεταλλίων, Γραμματοσήμων και Κινηματογραφησεως, 12) Συμμετοχής Επαρχιών και Παροικιών 13) Δεξιώσεων και Ευκοσμίας Αθηνών 14) Γυναικείας Συμμετοχής, 15) Οικονομική.

33. ΓΑΚ, Κατάλοπα Ιωάννη Δαμβέργη, φάκ. 38, υποφάκ. 1, «Βιβλίον Πρακτικών της Εκτελεστικής Επιτροπής Εκατονταετηρίδος».

της ΚΕΕ και, κατ' επέκταση, του κράτους. Ορισμένα πρόσωπα υπήρχαν και στις επιτροπές του 1918 και του 1921-1922, πολλά εκ των οποίων κατείχαν ανώτερες και ανώτατες θέσεις στον κρατικό μηχανισμό και σε συλλογικούς θεσμούς. Από τα 248 μέλη όλων των επιτροπών (συμπεριλαμβανομένων και των μελών της ΚΕΕ), μόλις οι 32 ήταν γυναίκες –εκ των οποίων οι 29 ήταν αρχικά τοποθετημένες σε μια επιτροπή χωρίς αντικείμενο³⁴ σε ό,τι αφορά την ηλικία των μελών, επρόκειτο κυρίως για ανθρώπους γεννημένους κατά τις δεκαετίες του 1860 και του 1870, δηλαδή άτομα ηλικίας από 50 έως 70 ετών. Ως προς την επαγγελματική τους ιδιότητα, κυριαρχούσαν αφενός τα πολιτικά –συνήθως κυβερνητικά– στελέχη και αφετέρου οι πανεπιστημιακοί και οι καλλιτέχνες. Στους τελευταίους, μάλιστα, φαίνεται πως υπήρχαν και νεότεροι ηλικιακά, όπως ο γεννημένος το 1891 γλύπτης Φ. Ρωκ ή ο γεννημένος το 1890 θεατρικός συγγραφέας και σκηνοθέτης Φ. Πολίτης. Συνεπώς, τα μέλη των επιτροπών ήταν κυρίως άτομα που ανήκαν –λόγω ηλικίας και επαγγέλματος– στις πολιτικές και πολιτισμικές ελίτ και κατείχαν κεντρική θέση στην παραγωγή, τη διάχυση και την επιβολή των κυρίαρχων ιδεών και των ερμηνευτικών σχημάτων σχετικά με το έθνος, το κράτος και την ιστορία.³⁵ Ιδίως στην περίοδο που μελετάμε, η άνοδος νέων στρωμάτων,³⁶ όπως οι τεχνοκράτες και οι διανοούμενοι, με τη σύγχρονη έννοια του όρου, ή η ανανοηματοδότηση του ρόλου παλαιότερων, όπως οι στρατιωτικοί,³⁷ δημιουργεί πεδία και ροές που μεταβάλλουν την κρατική πολιτιστική πολιτική, ενώ το κράτος βρίσκεται και το ίδιο σε μεταχιμακή κατάσταση δίνοντας έμφαση στις λύσεις οργανωμένου χαρακτήρα και επεκτείνοντας τη δραστηριότητά του σε νέες σφαίρες.³⁸ Η λογική σχεδίασης (logic of design)³⁹ των επιτροπών και η επιλογή των ατόμων που τις στελέχωσαν,

34. Στο ίδιο, φάκ. 70, 1η Συνεδρίαση Επιτροπής Γυναικείας Συμμετοχής, 16.02.1929.

35. Για τον πλήρη κατάλογο των μελών βλ. Δ. Μαρκάτου, *ό.π.*, σ. 40.

36. Για την άνοδο νέων στρωμάτων στο πλαίσιο της οργανωμένης νεωτερικότητας (organized modernity) βλ. ενδεικτικά Roger Griffin, *Modernism and Fascism. The Sense of Beginning under Mussolini and Hitler*, Λονδίνο, Palgrave Macmillan, 2007, σ. 43-70· P. Wagner, *ό.π.*, σ. 73-123.

37. Για τον ρόλο του στρατού στον Μεσοπόλεμο βλ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Κοινοβούλιο και Δικτατορία», στο: Χ. Χατζηιωσήφ (επιστ. επιμ.), *ό.π.*, τ. Β'2, σ. 85-88.

38. Βλ. σχετικά E. Hobsbawm, *ό.π.*, σ. 298-299· A. Λιάκος, *ό.π.*, σ. 325-326 και *passim*.

39. Για την έννοια αυτή βλ. Michael Skey, «“We wanna show 'em who we are”». National Events in England», στο: D. McCrone – G. McPherson (επιμ.), *ό.π.*, σ. 42.

αποτελεί σημαντικό εργαλείο κατανόησης και συγκροτεί έναν διανοητικό χάρτη που δείχνει σε ποιες περιοχές το βενιζελικό, εν προκειμένω, πλέγμα εξουσίας έδινε έμφαση.⁴⁰ Οι διανοούμενοι αποτελούσαν κομβικό τμήμα αυτού του πλέγματος, γιατί μέσα από τη συμμετοχή τους σε επιτροπές, και συνακόλουθα μέσα από την –έμμεση έστω– επιρροή τους στη διαμόρφωση της επίσημης πολιτιστικής πολιτικής, επένδυναν σε αφηγήματα και ιδέες που οι ίδιοι παρήγαγαν και εξακτίνωναν με ένα εδραίο πολιτικό υπόβαθρο.⁴¹ Οι πολιτικές επιλογές των διανοουμένων –λ.χ. η προσήλωση του Κ. Άμαντου στο βενιζελικό ιδεώδες⁴²– και οι διανοητικές ή πολιτιστικές επιλογές των πολιτικών και των τεχνοκρατών –λ.χ. οι επιλογές του Βενιζέλου σχετικά με το Εθνικό Θέατρο⁴³– διαμόρφωσαν τελικά ένα συνεκτικό πλέγμα, το οποίο μπορεί να αναλυθεί και να ερμηνευθεί παραδειγματικά μέσα από γεγονότα όπως ο εορτασμός της εκατονταετηρίδας.

Η ΚΕΕ λειτούργησε μέχρι το 1933, λαμβάνοντας από το κράτος 1.000.000 δραχμές ετησίως.⁴⁴ Σημειωτέον ότι η διαδικασία συγκρότησης επιτροπών για παρόμοιους εορταστικούς σκοπούς συναντάται και σε άλλες χώρες, π.χ. η Επιτροπή της Εκατονταετηρίδος των ΗΠΑ, το 1876, και η αντίστοιχη του εορτασμού της επετείου των 500 χρόνων από τη Μάχη του Grunwald, στην περιοχή της μετέπειτα Πολωνίας, το 1910.⁴⁵

40. Για το πλέγμα εξουσίας της εποχής που μελετάμε, και την εμπλοκή των διανοουμένων βλ. Σπύρος Μαρκέτος, *Πώς φίλησα τον Μουσολίνι! Τα πρώτα βήματα του ελληνικού φασισμού*, τ. Α', Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2006, σ. 17, όπου στην τυπολογία συμπεριλαμβάνονται εκδότες εφημερίδων, εκκλησιαστικοί ηγέτες και δημόσιοι διανοούμενοι.

41. Για την εμπλοκή των διανοουμένων στο πολιτικό πεδίο, με παράδειγμα τους Γάλλους συγγραφείς, βλ. Gisèle Sapiro, «Forms of Politicization in the French Literary Field», *Theory and Society* 32 (2003), σ. 633-652.

42. Για τις πολιτικές απόψεις του Κ. Άμαντου βλ. Βαγγέλης Καραμανωλάκης, *Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης και η διδασκαλία της ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1837-1932)*, Αθήνα, ΙΑΕΝ, αρ. 42, 2006, σ. 330-336.

43. Έλενα Γουλή, «Η ολοκλήρωση μιας μακράς κυοφορίας. Η θεσμική συγκρότηση της θεατρικής ζωής και η ίδρυση του Εθνικού Θεάτρου», στο: Τάσος Σακελλαρόπουλος – Αργυρώ Βατσάκη (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος και πολιτιστική πολιτική, Πρακτικά Συμποσίου*, Μουσείο Μπενάκη και Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος», Αθήνα – Χανιά 2012, σ. 52-61.

44. ΓΑΚ, Κατάλοιπα Ιωάννη Δαμβέργη, φάκ. 69, υποφάκ. 3, «Δοολογισμός Βιβλίων Κεκλησιμένων τη 30ή Σεπτεμβρίου 1933». Τα συνολικά έξοδα της ΚΕΕ στα 5 περίπου έτη λειτουργίας της ήταν 6.589.377,45 δραχμές, ακριβώς όσα και τα έσοδά της. Πιθανότατα πρόκειται για λογιστική εξίσωση.

45. Βλ. Lynette P. Spillman, *Nation and Commemoration. Creating National*

Η δομή του μηχανισμού που έφερε σε πέρας τους εορτασμούς του 1930, έχει ιδιαίτερη σημασία για να κατανοηθεί ο χαρακτήρας της κινητοποίησης. Η ίδια η ΚΕΕ, αν και ήταν θεωρητικά το ανώτατο όργανο της διοργάνωσης των εορτασμών, συνεδρίασε μόλις δύο φορές. Ακριβώς όμως η φύση της αυτή δικαιολογεί και το ολιγάριθμο των συναντήσεων, αφού η ΚΕΕ δεν είχε άλλο ρόλο εκτός από την έγκριση προτάσεων που κατέθεταν άλλοι: η Εκτελεστική Επιτροπή και οι ειδικές επιτροπές αποτελούσαν ουσιαστικά το κέντρο της διαδικασίας. Αν μελετήσει κανείς τα πρακτικά των συνεδριάσεων της ΚΕΕ, θα συμπεράνει πως στις τοποθετήσεις των ομιλούντων –συνήθως επιφανών πολιτικών– επικρατούσαν το χάος, οι αιφνίδιες αλλαγές θέματος και η προσπάθεια έκφρασης απόψεων για ζητήματα που δεν είχαν καμία συνάφεια ούτε μεταξύ τους ούτε με την ενασχόληση των ομιλούντων. Είναι ενδεικτικό της κατάστασης ότι δεν υπήρξε μέριμνα εκ μέρους του Δαμβέργη για συντονισμό της συζήτησης προς την κατεύθυνση ενός ζητήματος ή μιας δέσμης ζητημάτων που σχετίζονταν μεταξύ τους, έτσι ώστε να προκύψει από τις συνεδριάσεις της ΚΕΕ κάτι πραγματικά χρήσιμο. Οι πολιτικοί που τοποθετούνταν, άλλωστε, δεν είχαν την ευθύνη της οργάνωσης αλλά έναν ρόλο κυρίως εθιμοτυπικό, ως προσωπικότητες κύρους του κράτους και της δημόσιας ζωής.⁴⁶ Έτσι, η Εκτελεστική Επιτροπή, που αποτελούσε, όπως δηλώνει και το όνομά της, το εκτελεστικό όργανο της ΚΕΕ, ήταν ουσιαστικά εκείνη που συντόνιζε και επόπτευε το γενικό σχέδιο των εορτασμών –κυρίως μέσω των ενεργειών του Δαμβέργη.

Αρχικά η Επιτροπή συνεδρίαζε στο πολιτικό γραφείο του πρωθυπουργού –δείγμα της εξαιρετικά στενής σύνδεσης της ΚΕΕ με τα ανώτατα κλιμάκια της κρατικής διοίκησης, και ειδικότερα με τον Ελευθέριο Βενιζέλο– και έλαβε όλες τις αποφάσεις, προκειμένου να τεθεί ο μηχανισμός σε κίνηση: προσέλαβε υπαλλήλους, νοίκιασε γραφεία και ανέθεσε στον Δαμβέργη τις απαραίτητες αρμοδιότητες ως αποκλειστική του απασχόληση. Στο επόμενο διάστημα, και ενώ ο Δαμβέργης ήταν εκείνος που συντόνιζε όλο τον μηχανισμό, η Εκτελεστική Επιτροπή δεν συνεδρίασε για περίπου ένα έτος, με την τελευταία συνεδρίαση να λαμβάνει χώρα

Identities in the United States and Australia, Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1997, σ. 38-39· Patrice M. Dabrowski, *Commemorations and the Shaping of Modern Poland*, Bloomington & Indianapolis, Indiana University Press, 2004, σ. 163-165 και 193-194.

46. ΓΑΚ, Κατάλοιπα Ιωάννη Δαμβέργη, φάκ. 70, 1η και 2η Συνεδρίαση ΚΕΕ, 17.01.1929 και 31.01.1929.

μόλις 15 ημέρες πριν από την έναρξη των εορτασμών.⁴⁷ Οι αποφάσεις για τα επιμέρους ζητήματα λαμβάνονταν στις συνεδριάσεις των ειδικών επιτροπών, όπου παρίστατο και πάλι ο Δαμβέργης. Ουσιαστικά, λοιπόν, η διοργάνωση των εορτασμών της εκατονταετηρίδας πραγματοποιήθηκε από ένα σώμα ειδικών που έρχονταν σε επαφή με την κυβέρνηση μέσω του γενικού «ενορχηστρωτή» Δαμβέργη. Σε αυτό το πλαίσιο υποστηρίζουμε ότι η ΚΕΕ αποτέλεσε ένα πολιτισμικό κέντρο (cultural center), δηλαδή «μια δομή δραστηριοτήτων, ρόλων και ατόμων, μέσα στο δίκτυο των θεσμών», η οποία συγκροτείται από πολιτικές, οικονομικές και διανοητικές ελίτ και έχει ενεργή σύνδεση με το τρέχον «κεντρικό σύστημα αξιών».⁴⁸

Τα ερμηνευτικά σχήματα που παράγουν ή αναδιαμορφώνουν τα πολιτισμικά κέντρα, παραλαμβάνονται από τις πολιτισμικές περιφέρειες (cultural peripheries), τις οποίες εν πολλοίς τα κέντρα επιδιώκουν να κινητοποιήσουν εγκαθιδρύοντας κοινό έδαφος μέσω του πολιτισμικού ρεπερτορίου (cultural repertoire), δηλαδή μέσω των εορταστικών, στην περίπτωση μας, πρακτικών και τελετουργιών.⁴⁹ Η ΚΕΕ είχε όλα τα χαρακτηριστικά του πολιτισμικού κέντρου: συμμετείχε σε δίκτυα, συνεργαζόταν με άλλους θεσμούς, είχε διοικητική αυτοτέλεια και συμπεριλάμβανε πολιτικές και πολιτισμικές ελίτ που στόχευαν στην κινητοποίηση ατόμων και φορέων. Στους εορτασμούς του 1930 οι δύο βασικοί άξονες ήταν η προβολή του εθνικού παρελθόντος και η ανάδειξη των προόδων του κράτους. Έτσι, η ισχύς των ερμηνευτικών σχημάτων που θα παρήγαγε η ΚΕΕ σχετικά με αυτούς τους άξονες, μαζί με την ικανότητά της να διαχύσει αυτά τα σχήματα, θα έκρινε ουσιαστικά την επιτυχία ή την αποτυχία του εγχειρήματος. Την παραγωγή και επεξεργασία των σχημάτων ουσιαστικά ανέλαβαν οι ειδικές επιτροπές, συνεπώς είναι σημαντική η ανάλυση του έργου τους.

Το έργο των ειδικών επιτροπών της ΚΕΕ

Ως πρώτη ειδική επιτροπή ιεραρχικά αναφέρεται αυτή του «Πανελληνίου Ηρώου». Η συζήτηση για το ηρώο, ένας από τους κοινούς τύπους του

47. Στο ίδιο, φάκ. 38, υποφάκ. 1, «Βιβλίον Πρακτικών της Εκτελεστικής Επιτροπής Εκατονταετηρίδος».

48. Edward Shils, «Center and Periphery: An Idea and its Career, 1935-1987», στο: Liah Greenfeld – Michel Martin (επιμ.), *Center: Ideas and Institutions*, Σικάγο και Λονδίνο, University of Chicago Press, 1988, σ. 251-252.

49. L. Spillman, *ό.π.*, σ. 35.

ελληνικού εθνικισμού ήδη από το 1830, δεν θα μπορούσε να μην κατέχει κεντρική θέση στον εορτασμό του 1930.⁵⁰ Στην πράξη, βέβαια, η συζήτηση και οι προετοιμασίες δεν οδήγησαν σχεδόν σε τίποτε χειροπιαστό. Στο πλαίσιο της ελληνικής «μνημειομανίας» του 1928-1930⁵¹ –λόγω του επερχόμενου εορτασμού αλλά και των μετασχηματισμών που συνέβησαν στη δημόσια και κρατική προσέγγιση του μνημείου μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο⁵²–, οι συζητήσεις για το Ηρώο ενσωματώθηκαν αυτόματα –με σημαίνουσα θέση– στους προβληματισμούς των στελεχών του μηχανισμού της ΚΕΕ. Η Επιτροπή αυτή αποτελούνταν από επιφανείς μορφές της τέχνης, και ειδικά της αρχιτεκτονικής, και συνεδρίασε τέσσερις φορές –περισσότερες από κάθε άλλη επιτροπή.⁵³ Σύμφωνα με την εισήγηση του Δαμβέργη στην πρώτη συνεδρίαση, η ΚΕΕ ζητούσε από την Επιτροπή Ηρώου να εξετάσει τα εξής θέματα: α) εύρεση κατάλληλου χώρου για το ηρώο, β) διαδικασία ανάθεσης (μέσω διαγωνισμού ή όχι), γ) αν το ηρώο θα είχε σχέση με τον «άγνωστο στρατιώτη». Οι συζητήσεις που ακολούθησαν, αφορούσαν ζητήματα όπως το αν θα έπρεπε το ηρώο να αναφέρεται και στην περίοδο 1912-1922, το κατά πόσο θα έπρεπε να λάβει χαρακτηριστικά ναού ή μουσείου και το πού θα έπρεπε να ανεγερθεί. Τελικά αποφασίστηκε πως το ηρώο θα ανεγειρόταν στο Πεδίον του Άρεως.⁵⁴ Την πρωτοβουλία στις συζητήσεις είχαν διαπρεπείς αρχαιολόγοι και αρχιτέκτονες στο πλαίσιο των συζητήσεων της εποχής για τη ρύθμιση του χώρου και τη σχέση αυτών των μοντερνιστικών παρεμβάσεων με

50. Βλ. σχετικά Θεοδώρα Φ. Μαρκάτου, «Οι προτάσεις για Πανελλήνιο Ηρώο του Εικοσιένα (1830-1930)», *Μνήμων* 17 (1995), σ. 37-68.

51. Συραγώ Τσιάρα, *Τοπία της Εθνικής Μνήμης. Ιστορίες της Μακεδονίας γραμμένες σε μάρμαρο*, Αθήνα, Κλειδάριθμος, 2004, σ. 70 κ.εξ.

52. Βλ. σχετικά George L. Mosse, *Fallen Soldiers. Reshaping the Memory of the World Wars*, Oxford University Press, 1990· για την ελληνική περίπτωση βλ. Γιώργος Μαργαρίτης, «Οι περιπέτειες του ηρωικού θανάτου: 1912-1920», *Μνήμων* 12 (1989), σ. 89-116· Σπυρίδων Πλουμίδης, «Η μνήμη των εθνικών πολέμων (1912-22) στην Ελλάδα», στο: Κώστας Μπουραζέλης – Βαγγέλης Καραμανωλάκης – Στυλιανός Κατάκης (εκδοτική επιτροπή), *Η μνήμη της κοινότητας και η διαχείρισή της. Μελέτες από μια ημερίδα αφιερωμένη στην μνήμη του Τίτου Παπαμαστοράκη*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 2011, σ. 289-308.

53. Συγκεκριμένα, τα μέλη της ήταν οι εξής: Ηλ. Αγγελόπουλος, Π. Γκίνης, Αλ. Γρίβας, Αρ. Ζάχος, Τ. Ηλιόπουλος, Π. Καλλιγιάς, Κ. Κιτσίκης, Ν. Κουρεμένος, Α. Κριεζής, Γ. Λαζαρίδης, Αν. Μεταξάς, Αλ. Νικολούδης, Αλ. Οικονόμου, Αν. Ορλάνδος, Ν. Τριανταφύλλος (πρόεδρος), Χρ. Τσαγγρής, Αλ. Φιλαδελφεύς.

54. ΓΑΚ, Κατάλοιπα Ιωάννη Δαμβέργη, φάκ. 70, 1η-3η Συνεδρίαση Επιτροπής Ηρώου, 04.02.1929, 11.02.1929 και 25.02.1929.

τη δημόσια τέχνη στο αστικό περιβάλλον.⁵⁵ Σύμφωνα με τον σχεδιασμό, το ηρώο θα θεμελιωνόταν με κυβόλιθους που θα έστελναν οι επαρχίες και ίσως και οι παροικίες. Γι' αυτόν τον λόγο ο Δαμβέργης απηύθυνε, τον Οκτώβριο του 1929, πρόσκληση προς τους δημάρχους και τους προέδρους των κοινοτήτων της χώρας να αποστείλουν από έναν κυβόλιθο με χαραγμένο το όνομα του δήμου ή της κοινότητας. Ο κυβόλιθος θα έπρεπε να έχει συγκεκριμένες διαστάσεις (πλευρά ύψους 0,25 μ.) και να προέρχεται από το έδαφος κάθε περιοχής.⁵⁶ Η ανακοίνωση εμφανίστηκε στον τοπικό Τύπο, ενώ υπάρχει και εκτενής αλληλογραφία μεταξύ φορέων και διοίκησης σχετικά με τη μεταφορά, την αποθήκευση και τη φύλαξη των κυβόλιθων.⁵⁷ Θεωρούμε πως ο όρος που τέθηκε σχετικά με την τοπική προέλευση του κυβόλιθου, υποδηλώνει έναν συμβολισμό του κυβόλιθου ως ενός είδους εθνικού και τοπικού τοτέμ, το οποίο θα είχε αξία μόνο εφόσον προερχόταν από το κατάλληλο έδαφος και εφόσον συνδεόταν με ορθό τρόπο με την «εθνική ψυχή» –που είναι και η επικρατέστερη μεταφορά της εποχής.⁵⁸ Η έμφαση σε εκδηλώσεις που αφορούσαν κυρίως το εσωτερικό του ελληνικού κράτους και όχι γενικά τον ελληνοισμό, αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι η ελληνική κυβέρνηση τελικά αποφάσισε να δεχθεί κυβόλιθους μόνο από την Ελλάδα και όχι από ελληνικές παροικίες στο εξωτερικό –όπως για παράδειγμα την παροικία της Αιγύπτου.⁵⁹ Τέλος, για να αποκτήσουμε και μια εικόνα για την απήχηση της πρόσκλησης,

55. Βλ. ενδεικτικά Βίλμα Χαστάογλου, «Η ανάδυση της νεοελληνικής πόλης: η σύλληψη της μοντέρνας πόλης και ο εκσυγχρονισμός του αστικού χώρου» και Αλέκα Καραδήμου-Γερολύμπου – Νίκος Παπαμίχος, «Ρύθμιση του χώρου: πολιτικές πρωτοβουλίες και θεσμικές ρυθμίσεις», στο: Γ. Μαυρογορδάτος – Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *ό.π.*, σ. 93-113 και 113-133 αντίστοιχα.

56. ΓΑΚ, Κατάλοιπα Ιωάννη Δαμβέργη, φάκ. 41. Ολόκληρη η ανακοίνωση παρατίθεται στη σελίδα 38 της μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας του γράφοντος.

57. Βλ. ενδεικτικά στο ίδιο, φάκ. 41, εγκύκλιος του υπουργού Συγκοινωνίας Σ. Γονατά «Προς τας Εταιρίας Σιδηροδρόμου ΠΑΠ, ΒΔΕ, Αττικής, Θεσσαλίας, Πύργου-Κατακόλου», 21.06.1929· στο ίδιο, έγγραφο του υπουργού Εσωτερικών Γ. Σίδηρη προς την Επιτροπή Εκατονταετηρίδος, 17.04.1930· στο ίδιο, έγγραφο του διευθυντή Α' Περιφέρειας προς την Διεύθυνση της Επιτροπής Εκατονταετηρίδος, 24.06.1930.

58. Βλ. σχετικά Δημήτρης Τζιόβας, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στον Μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Οδυσσεάς, 2006, σ. 31-54 και *passim*.

59. ΓΑΚ, Κατάλοιπα Ιωάννη Δαμβέργη, φάκ. 41, επιστολή του πρέσβη στο Κάιρο Π. Μεταξά προς τον Α. Μιχαλακόπουλο, αντιπρόεδρο της Ελληνικής Κυβερνήσεως, 29.07.1930.

σύμφωνα με χειρόγραφο σημείωμα του Δαμβέργη εστάλησαν συνολικά 929 κυβόλιθοι, εκ των οποίων οι 680 χρησιμοποιήθηκαν στη θεμελίωση.⁶⁰ Στην Ελλάδα το 1928 υπήρχαν 53 δήμοι και 4.990 κοινότητες.⁶¹ Πρόκειται, δηλαδή, για λιγότερο από το 18% του συνόλου των δήμων και των κοινοτήτων της χώρας. Αν κρίνουμε, μάλιστα, από τις εκκλήσεις διάφορων δήμων και κοινοτήτων για οικονομική βοήθεια,⁶² είναι μάλλον ασφαλές να υποθέσουμε πως το οικονομικό βάρος της κατασκευής του κυβόλιθου ήταν μια βασική αιτία για τη μη συμμετοχή πολλών. Ταυτόχρονα όμως οι τριβές μεταξύ κέντρου και επαρχιών ίσως ευθύνονταν εξίσου για την απροθυμία των τελευταίων.

Μια άλλη περίπτωση αφορά τις επιτροπές που ασχολήθηκαν με την κεντρικά σχεδιασμένη πολιτιστική πολιτική, με αφορμή τους εορτασμούς της εκατονταετηρίδας. Οι δραστηριότητες αυτού του είδους σχετίζονταν κυρίως με το θέατρο, τη μουσειακή πολιτική, τη μουσική και τη διοργάνωση της Πανελλήνιας Έκθεσης. Έτσι, το έργο της Επιτροπής Εθνικών Μουσείων και Θεάτρου Ηρώδου καθώς και της Επιτροπής Εθνικού Θεάτρου επικεντρώθηκε στην αξιοποίηση μνημείων (όπως λ.χ. η ανασύλωση του Ηρωδείου, η στέγαση του Βυζαντινού Μουσείου), στην ίδρυση θεσμών που συζητούνταν επί μεγάλο διάστημα –ακόμη και δεκαετίες– (π.χ. Εθνικό Θέατρο) και στη διαχείριση οργανωτικών ζητημάτων σχετικά με τη συμμετοχή των μουσείων και των θεάτρων στους εορτασμούς.⁶³ Στις περιπτώσεις του Ηρωδείου και του Εθνικού Θεάτρου οι αρμόδιες επιτροπές, που απαρτιζόνταν κυρίως από επιφανείς αρχαιολόγους και θεατρικούς σκηνοθέτες ή συγγραφείς αντίστοιχα, ανέλαβαν να πραγματοποιήσουν το ευρύτερο κεντρικό σχέδιο για την επίλυση χρονιζόντων προβλημάτων, με σκοπό την ανάδειξη των προόδων του εθνικού κράτους,

60. Στο ίδιο, φάκ. 41, χειρόγραφο σημείωμα με τίτλο «κυβόλιθοι μεταφερθείς (sic) εις το Πεδίον του Άρεως», χ.χ.

61. Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος 1930*, Αθήνα 1930, διαθέσιμο στη διεύθυνση: http://dlib.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/showdetails?p_id=10095331&p_derive=book&p_topic=100073 69 (ανάκτηση 23.07.2014).

62. Βλ. π.χ. ΓΑΚ, Κατάλοιπα Ιωάννη Δαμβέργη, φάκ. 46, υποφάκ. 2, έγγραφο της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας προς την ΚΕΕ, 20.10.1930, όπου αναφέρεται πως οι δήμοι και οι κοινότητες είχαν οικονομικά προβλήματα και πως προτιμούσαν να διαθέσουν τους πόρους τους για τη διοργάνωση των τοπικών εορτασμών.

63. Στο ίδιο, φάκ. 70, 1η-3η Συνεδρίαση Επιτροπής Εθνικών Μουσείων και Θεάτρου Ηρώδου, 11.02.1929, 22.02.1929 και 20.03.1929· στο ίδιο, φάκ. 70, 1η-3η Συνεδρίαση Επιτροπής Εθνικού Θεάτρου, 07.02.1929, 15.02.1929 και 28.03.1929.

μέσω άμεσης κρατικής παρέμβασης.⁶⁴ Στην περίπτωση του Ηρώδειου η παρέμβαση δεν είχε αποτέλεσμα, αλλά το Εθνικό Θέατρο ιδρύθηκε εγκαίρως και αποτέλεσε σημαντικό πεδίο της βενιζελικής πολιτιστικής πολιτικής –αλλά και πεδίο συγκρούσεων στο εσωτερικό του κόσμου του θεάτρου– κατά την τετραετία 1928-1932.⁶⁵ Τα μουσεία αποτέλεσαν προνομιακό πεδίο δράσης των βενιζελικών ελίτ, καθώς μέσω χορηγιών και ενεργούς πολιτιστικής πολιτικής ήταν εφικτή η σφυρηλάτηση και διάχυση στο κοινό της επιθυμητής αφήγησης για το εθνικό παρελθόν και για τις προόδους του κράτους: χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι το Βυζαντινό Μουσείο και το Μουσείο Μπενάκη, που τέθηκαν σε λειτουργία και τα δύο το 1930. Σε ό,τι αφορά τη μουσική, αυτό που έχει σημασία εν προκειμένω είναι πως και σε αυτήν την περίπτωση προκρίθηκε –θεωρητικά τουλάχιστον– η άμεση κρατική παρέμβαση για την κεντρική διαχείριση μουσικών συνόλων που θα συνένωναν μικρότερες ομάδες.⁶⁶

Η περίπτωση της σχεδιαζόμενης Πανελληνίας Έκθεσης συνδέεται σαφέστατα με το πρόταγμα της ανάδειξης των εθνικών προόδων: στο σχέδιο του προγράμματός του ο γενικός γραμματέας της ΚΕΕ έγραφε πως η έκθεση «θ' αποτελέσει επίδειξιν των θετικοτάτων προόδων, ας επετέλεσεν η χώρα εις άπαντας τους κλάδους τής εν γένει εθνικής εργασίας, [...]». Επειδή δε θα επιδιωχθή να είναι αύτη και κατά το δυνατόν αναδρομική, η σύγκρισις του παρελθόντος προς το ενεστώς θα αποβή καταφανεστέρα». ⁶⁷ Οι συζητήσεις που έλαβαν χώρα στις συνεδριάσεις της αρμόδιας ειδικής επιτροπής, αφορούσαν κυρίως τον τόπο διεξαγωγής της

64. Την Επιτροπή Εθνικών Μουσείων και Θεάτρου Ηρώδου αποτελούσαν οι: Σπ. Αγαπητός, Αδ. Αδαμαντίου, Σπ. Δάσιος, Αντ. Κεραμόπουλος, Κ. Κουρουνιώτης, Αλ. Μαζαράκης (πρόεδρος), Αντ. Μπενάκης, Δ. Μπότσαρης, Ζ. Παπαντωνίου, Κ. Ράδος, Κ. Σταμπούλοπουλος, Γ. Σωτηρίου, Γ. Χατζόπουλος. Την Επιτροπή Εθνικού Θεάτρου αποτελούσαν οι: Δ. Αιγινίτης (πρόεδρος), Χ. Άννινος, Αιμ. Βεάκης, Νικ. Λάσκαρης, Π. Νιρβάνας, Κ. Παλαμάς, Ν. Παπαγεωργίου, Φ. Πολίτης, Γ. Πωπ, Θεοδ. Συναδινός, Εδμ. Φυρστ.

65. Για το Ηρώδειο βλ. ενδεικτικά Θάνος Παπαθανασόπουλος, *Το ιερό και το θέατρο του Διονύσου*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1993, σ. 108· Φανή Μαλούκου-Tufano, «Το ωδείο Ηρώδου του Αττικού: Η επανάχρηση και η ανακαρμάρωσή του (1948-1967)», *Ανθέμιον* 23 (Δεκέμβριος 2012), σ. 17-21. Για το Εθνικό Θέατρο βλ. Έ. Γουλή, *ό.π.*, σ. 58-59.

66. ΓΑΚ, Κατάλοιπα Ιωάννη Δαμβέργη, φάκ. 70, 1η Συνεδρίαση Επιτροπής Εθνικού Μελοδράματος, 13.02.1929· στο ίδιο, φάκ. 70, 1η Συνεδρίαση Επιτροπής Εθνικής Μουσικής, 07.02.1929.

67. Στο ίδιο, φάκ. 38, υποφάκ. 2. Παρατίθεται και στο Δ. Μαρκάτου, *Τα κατάλοιπα*, *ό.π.*, σ. 48.

και το περιεχόμενό της.⁶⁸ Ωστόσο, και ενώ η επιτροπή είχε αποφασίσει τη διεξαγωγή της έκθεσης στην Αθήνα, το Υπουργείο Εσωτερικών πληροφορήσε την ΚΕΕ ότι στη Θεσσαλονίκη είχαν προκληθεί έντονες αντιδράσεις για την «υποβάθμιση» της τελευταίας έναντι του «κέντρου».⁶⁹ Στα άρθρα από τον Τύπο της Θεσσαλονίκης αναφερόταν σαφώς ότι «ο μιν εορτασμός της Παλιγγενεσίας θα εορτασθή εν Αθήναις, αλλά η Έκθεσις θα γίνη εν Θεσσαλονίκη. Αλλιώς δεν θα είναι Πανελλήνια, θα είναι Παλαιοελλαδίτικη και να την χαίρονται».⁷⁰ Αυτές οι αντιδράσεις –καθώς και άλλες σε υψηλότερα κλιμάκια ίσως– οδήγησαν στην αλλαγή στάσης του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας: ζητήθηκε από την ΚΕΕ να έλθει σε συνεννόηση με την επιτροπή διοργάνωσης της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης, για να ενταχθεί αυτή στο πλαίσιο του εορτασμού της εκατονταετηρίδας, καθώς η Πανελλήνια Έκθεση αναβαλλόταν επ' αόριστον.⁷¹ Τελικά, η ΔΕΘ διεξήχθη τον Σεπτέμβριο του 1930 με συμμετοχή 2.500 εκθετών. Είναι σαφές από όσα αναφέρθηκαν ότι το θέμα της Πανελληνίας Έκθεσης συνδέθηκε με ζητήματα διαμάχης της Παλαιάς Ελλάδας με τις Νέες Χώρες: το αίτημα για ανακήρυξη της Θεσσαλονίκης σε πρωτεύουσα του κράτους με έμφαση στη θέση της πόλης και στην πρόοδό της σε σχέση με την Αθήνα, οι συζητήσεις με τους Γιουγκοσλάβους και οι πρώτες εντάσεις που προέκυψαν από τη διοργάνωση της πρώτης ΔΕΘ το 1926, ήταν το πλαίσιο μέσα στο οποίο εκτυλίχθηκε η υπόθεση που παρουσιάζουμε εδώ.⁷² Σε ένα βαθύτερο επίπεδο όμως ο ρεζιοναλισμός –δηλαδή η ανάπτυξη της τοπικότητας σε ιδεολογικό και αυτοδιοικητικό επίπεδο– του Μεσοπολέμου αποτέλεσε φαινόμενο που εξελίχθηκε κατά τη διάρκεια των διαμαχών μεταξύ Παλαιάς Ελλάδας και Νέων Χωρών και κατά τη διαδικασία της ουσιαστικής –και όχι απλώς της διοικητι-

68. Στο ίδιο, φάκ. 70, 1η Συνεδρίαση Επιτροπής Πανελληνίας Εκθέσεως, 05.02.1929. Την Επιτροπή Πανελληνίου Εκθέσεως αποτελούσαν οι: Β. Ακριβός, Χ. Βερούκιος, Αρτ. Δεναξάς, Ι. Δοανίδης, Αρ. Ζάννος (πρόεδρος), Κ. Ζαρίφης, Γ. Ησαΐας, Ι. Καραβίας, Σπ. Λαβδαίος, Σ. Λασκαρίδου, Δ. Μαλτέζος, Κλ. Μανέας, Γ. Μερκούρης, Αγγ. Μεταξάς, Ν. Μπρούμης, Γ. Πεσμαζόγλου, Ανδρ. Χατζηκυριάκος.

69. Στο ίδιο, φάκ. 44, διαβιβαστικό της Διεύθυνσης Τύπου του Υπουργείου Εσωτερικών προς την ΚΕΕ, όπου επισυνάπτονται δακτυλογραφημένα άρθρα, 24.04.1929.

70. Στο ίδιο, φάκ. 44, άρθρο της εφ. *Μακεδονικά Νέα*, 13.04.1929.

71. Στο ίδιο, φάκ. 44, έγγραφο του υπουργού Εθνικής Οικονομίας Π. Βουρλούμη προς την ΚΕΕ, 17.03.1930.

72. Βλ. σχετικά Άννα Μαχαιρά, «Η Θεσσαλονίκη του Μεσοπολέμου», στο: Χ. Χατζηιωσήφ (επιστ. επιμ.), *ό.π.*, τ. Β'1, σ. 107-132.

κής— ενσωμάτωσης των τελευταίων στον εθνικό κορμό. Φαινόμενα όπως οι διορισμοί υπαλλήλων από την Παλαιά Ελλάδα, και ιδίως από την Πελοπόννησο, ή από την πιστή στον Βενιζέλο Κρήτη ως διοικητικών στελεχών στις Νέες Χώρες δημιουργούσαν συχνά δυσφορία και δικαιολογημένες διαμαρτυρίες για τη δεσποτική —«σχεδόν αποικιακή», σύμφωνα με τον Άλκη Ρήγο— συμπεριφορά των Παλαιοελλαδιτών.⁷³ Έτσι, η υπόθεση της Πανελληνίας Έκθεσης δεν θα μπορούσε παρά να προκαλέσει εντάσεις.

Στην ομαδοποίησή μας ξεχωριστή θέση κατέχουν τα αιτήματα φορέων, ομάδων και συσσωματώσεων προς την ΚΕΕ. Αντιμέτωπες με αιτήματα βρίσκονταν κυρίως η Επιτροπή Συνεδρίων και η Επιτροπή Πανελληνίων Αγώνων, αλλά και η ίδια η ΚΕΕ δευτερευόντως. Η ικανοποίηση των αιτημάτων αποτέλεσε δομικό συστατικό των εορτασμών της εκατονταετηρίδας. Δεν πρόκειται απλώς για «ρουσφέτια» και διευκολύνσεις αλλά για κομβικό στοιχείο στη συγκρότηση τόσο της μορφής όσο και του ίδιου του νοήματος των εορτασμών. Πληθώρα φορέων ενεπλάκη σε αυτή τη διαδικασία: η Εταιρεία Ψυχικών Ερευνών, η Οργανωτική Επιτροπή του Συνεδρίου Πτυχιούχων Οδοντιάτρων, η Οργανωτική Επιτροπή του Α΄ Πανελληνίου Συνεδρίου Υγιεινής, η Επιτροπή των Δελφικών Εορτών, που διοργάνωσαν ο Άγγελος και η Εύα Σικελιανού το 1927 και το 1930, η Οργανωτική Επιτροπή των Διεθνών Παναθηναίων, της Ελληνικής Κολυμβητικής Ομοσπονδίας Φιλάθλων αλλά και το Σωματείο Ελλήνων Ηθοποιών, η Αρκαδική Ένωση, η Πανελλήνια Ένωση Εφέδρων Υπαξιωματικών, το Σωματείο Ελλήνων Γλυπτών, ο Σύλλογος Φοιτητών Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών κ.ά. Η πλειονότητα ζητούσε είτε να συμμετάσχει στους ίδιους τους εορτασμούς της εκατονταετηρίδας είτε να διευκολυνθεί στη διοργάνωση κάποιου συνεδρίου, αγώνα ή εκδήλωσης, που τελικά θα ενσωματωνόταν στο πρόγραμμα των εορτασμών.⁷⁴ Την εικόνα

73. Για τις εντάσεις βλ. Άλκης Ρήγος, *Η Β΄ Ελληνική Δημοκρατία (1924-1935). Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1999, σ. 216-223. Για το ποσοτικό στοιχείο της υπόθεσης βλ. G. Mavrogordatos, *ό.π.*, σ. 273-279.

74. Βλ. ενδεικτικά στα ΓΑΚ: Κατάλοιπα Ιωάννη Δαμβέργη, φάκ. 45, υποφάκ. 2, επιστολή του προέδρου της Εταιρείας Ψυχικών Ερευνών Άγγελου Τανάγρα προς τον Ιω. Δαμβέργη, 21.08.1929· φάκ. 45, υποφάκ. 2, έγγραφο της Οργανωτικής Επιτροπής του Πανελληνίου Συνεδρίου Πτυχιούχων Οδοντιάτρων προς την ΚΕΕ, 16.12.1929· φάκ. 45, υποφάκ. 2, έγγραφο της Διοργανωτικής Επιτροπής του Α΄ Πανελληνίου Συνεδρίου Υγιεινής προς την ΚΕΕ, 15.01.1930· φάκ. 45, υποφάκ. 2, έγγραφο της Επιτροπής των Δελφικών Εορτών προς την ΚΕΕ, 24.10.1930· φάκ.

των συλλογικών αιτημάτων συμπληρώνουν τα τοπικά και προσωπικά αιτήματα: για παράδειγμα, ο γεροϋσιαστής Γ. Δουζίνας έστειλε επιστολή στον Δαμβέργη, με την οποία διαμαρτυρόταν για την παράλειψη να προσκληθεί ο Πόρος στη ναυτική εορτή της εκατονταετηρίδας, επικαλούμενος την ιστορική αδικία που υπέστη το νησί.⁷⁵ ο εκδότης της κρητικής εφημερίδας *Ελευθέρα Σκέψις*, Ι. Μουρέλλος, απηύθυνε επιστολή στον Δαμβέργη, όπου επισήμαινε πως η ΚΕΕ αγνόησε («η ασεβής άγνοια») την Κρήτη κατά τους εορτασμούς και στη συνέχεια ζητούσε οικονομική ενίσχυση για την έκδοση πολυτελούς έργου που ετοίμαζε σχετικά με τη συμβολή των Κρητών στην Επανάσταση του 1821.⁷⁶ ο Α. Σοφινός ζητούσε οικονομική ενίσχυση για την έκδοση ενός έργου του σχετικά με τους Έλληνες της Μικράς Ασίας.⁷⁷ Τέλος, μια ιδιαίτερη κατηγορία είναι οι επιστολές –προσωπικά στον Δαμβέργη– φυλακισμένων, με τις οποίες ζητούσαν να τους δοθεί αναστολή της ποινής τους, με αφορμή τη συμπλήρωση της εκατονταετηρίδας. Αναφέρονταν στις άσχημες συνθήκες κράτησής τους, συχνά στις άδικες και υπερβολικά σκληρές καταδίκες, ενώ επικαλούνταν τόσο την περίσταση –δηλαδή τους εθνικούς εορτασμούς–, όντας μέλη του έθνους, όσο και την προσωπική μεγαλοψυχία του Δαμβέργη. Η «οικτρά μεταπολεμική κατάσταση» εμφανιζόταν σε όλες τις επιστολές τους ως το κύριο αίτιο που τους είχε οδηγήσει στο έγκλημα.⁷⁸

Η αντίληψη που θα στηριζόταν στην απαξίωση των αιτημάτων και στον χαρακτηρισμό τους ως αποκλειστικά πελατειακών –προφανώς ήταν και πελατειακά– θα έχανε από την οπτική της το καίριο ζήτημα της αντίληψης της ιστορίας ως ενός μεγάλου καμβά, πάνω στον οποίο κτί-

45, υποφάκ. 2, έγγραφο της Διοργανωτικής Επιτροπής των Διεθνών Παναθηναίων προς την ΚΕΕ, 14.03.1930· φάκ. 71, έγγραφο της Πανελληνίου Ενώσεως Εφέδρων Υπαξιωματικών, 18.07.1929· φάκ. 71, έγγραφο του Συλλόγου Φοιτητών Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών προς την ΚΕΕ, 31.10.1929.

75. Στο ίδιο, φάκ. 46, υποφάκ. 3, επιστολή του Γ. Δουζίνα προς τον Ιω. Δαμβέργη, 20.06.1930.

76. Στο ίδιο, φάκ. 54, υποφάκ. 2, επιστολή του Ι. Μουρέλλου προς τον Ιω. Δαμβέργη, 25.04.1931. Ο Μουρέλλος εξέδωσε το τετράτομο έργο *Ιστορία της Κρήτης* (τ. Α'-Γ', 1931-1934, τ. Δ', χ.χ.).

77. Στο ίδιο, φάκ. 54, υποφάκ. 2, επιστολή του Α. Σοφινού προς τον Ιω. Δαμβέργη, χ.χ.

78. Βλ. ενδεικτικά: στο ίδιο, φάκ. 76, υποφάκ. 3, επιστολή της οικογένειας Τσεσμελή προς τον Ιω. Δαμβέργη, 20.02.1930· φάκ. 76, υποφάκ. 3, επιστολή των Υποδικοκατάδικων Φυλακών Παλαιού Στρατώνος προς τον Ιω. Δαμβέργη, 23.02.1930· φάκ. 76, υποφάκ. 3, επιστολή των Υποδικοκατάδικων Φυλακών Συγγρού προς τον Ιω. Δαμβέργη, 23.01.1930.

ζονται οι φιλοδοξίες, τα αιτήματα και η αναζήτηση ευκαιριών για προσωπική, επαγγελματική ή τοπική δικαίωση και αποκατάσταση. Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει πως πρέπει να αγνοείται η οικονομική πλευρά του φαινομένου. Εκείνο που έχει σημασία εδώ για εμάς όμως, είναι ότι η ΚΕΕ γινόταν αντιληπτή ως όργανο που μπορούσε να εκπληρώσει αιτήματα λόγω της κεντρικής της θέσης στον κρατικό μηχανισμό. Τα αιτήματα αυτά είχαν ως υπόστρωμα ή αφορμή πάντοτε την ιστορία, στο μέτρο που η όλη κινητοποίηση πραγματοποιούνταν στη βάση του εορτασμού του εθνικού παρελθόντος. Από τη μια πλευρά η κυβέρνηση, ως επίκεντρο του συστήματος αυτού, έθετε τους κανόνες διαμοιράζοντας τους πόρους προς άλλους φορείς μέσω της ΚΕΕ. Κατά τη διαδικασία αυτή η κυβέρνηση επέλεγε ποια στοιχεία θα αξιοποιήσει και με ποιον τρόπο, ώστε να επιτύχει την καλύτερη προβολή όσων επιθυμούσε να αναδείξει (λ.χ. συνέδρια, αγώνες). Παράλληλα όμως οι περιφερειακοί φορείς νοσηματοδοτούσαν τα στοιχεία αυτά σύμφωνα με τις δικές τους ανάγκες και επιδιώξεις, τόσο σε άμεση συνάφεια με τις επιλογές του κέντρου όσο και αξιοποιώντας τον γενικό καμβά, για να προωθήσουν αιτήματα υλικής φύσης (π.χ. απελευθέρωση των φυλακισμένων) ή συμβολικής (αναγνώριση της συμβολής του Πόρου στην Επανάσταση). Έτσι, μια επιλογή του κέντρου που δεν συναντούσε καμία απήχηση, έπαυε να έχει οποιοδήποτε νόημα. Εξάλλου, τα αιτήματα των φορέων ευνοούσαν και την κυβέρνηση, που μέσω συνεδρίων και αγώνων βρισκόταν σε θέση να προωθήσει εναργέστερα τα προτάγματά της.⁷⁹ Οι περιπτώσεις του Γ' Διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου –η διεθνής προβολή του οποίου στόχευε, εκτός από την προώθηση των βυζαντινών σπουδών, στη νομιμοποίηση τόσο του κυβερνητικού έργου όσο και των διακηρύξεων περί εθνικών προόδων⁸⁰– και του Α' Πανελληνίου Συνεδρίου Υγιεινής –στις

79. Την Επιτροπή Συνεδρίων αποτελούσαν οι: Ν. Αλιβιζάτος, Θ. Βαρούνης, Θ. Βορέας (πρόεδρος), Φ. Κουκουλές, Εμμ. Κυταριόλας, Αλ. Μυλωνάς, Αλ. Παπάς, Ι. Παπαστράτος, Κ. Σπυρίδης, Άγγ. Τανάγρας, Σ. Χασιώτης.

80. Το συνέδριο έλαβε χώρα στο διάστημα 15-18 Οκτωβρίου 1930. Βλ. σχετικά ΓΑΚ, Κατάλοιπα Ιωάννη Δαμβέργη, φάκ. 45, υποφάκ. 1, Πρόσκληση για συμμετοχή στο Γ' Διεθνές Βυζαντινολογικό Συνέδριο στην Αθήνα (στα γαλλικά)· εφ. Ακρόπολις, 20.10.1930. Για τη σχέση Βυζαντίου και αναζητήσεων περί του εθνικού παρελθόντος στην εν λόγω εποχή βλ. ενδεικτικά: για την ιστοριογραφική όψη, Β. Καραμανωλάκης, *ό.π.*, σ. 317-341· για την αρχαιολογική όψη, Όλγα Γκράτζιου, «Βυζαντινά μνημεία: από την θεσμική προστασία στην αναγωγή τους σε ψυχή του έθνους», στο: Τ. Σακελλαρόπουλος – Α. Βατσάκη (επιμ.), *ό.π.*, σ. 80-92.

ανακοινώσεις του οποίου αποτυπώθηκαν εν πολλοίς όλες οι διανοητικές διεργασίες που παρατηρούνται στον αστισμό της εποχής σχετικά με ζητήματα δημόσιας υγείας: «κοινωνική υγιεινή (θετική ή αρνητική) ευγονική, κοινωνικές ασφάλισεις⁸¹— είναι χαρακτηριστικές για τη λογική σχεδιασμού των εορτασμών της εκατονταετηρίδας ως εφελθρίου για την οργανωμένη ανάδειξη όλης της ατζέντας των ζητημάτων που απασχολούσαν τον βενιζελικό –και μη– αστισμό.

Το τελευταίο κομβικό ζήτημα σχετικά με το έργο των ειδικών επιτροπών αφορά τις αναπαραστάσεις του ιστορικού παρελθόντος, που συγκροτήθηκαν με στόχο την ενίσχυση και διάχυση του κυβερνητικού αφηγήματος για το εθνικό παρελθόν και τις προόδους του κράτους. Το έργο αυτό ανέλαβαν κυρίως η Επιτροπή Εορτών και Αναπαραστάσεων, η Επιτροπή Εκδόσεων και η Επιτροπή Εικονογραφιών, Μεταλλίων, Γραμματοσήμων και Κινηματογραφήσεως. Το βασικό ερώτημα σε αυτό το σημείο είναι, κατά την άποψή μας, πώς λειτούργησε η ιστορική φαντασία (historical imagination) των ιθυνόντων κατά τη συγκρότηση του περιεχομένου των αναπαραστάσεων της εθνικής ιστορίας.⁸² Την Επιτροπή Εορτών και Αναπαραστάσεων απασχόλησαν κυρίως τα ερωτήματα του τύπου κατά πόσο ήταν εφικτό να είναι ακριβείς οι ιστορικές αναπαραστάσεις διάφορων ιστορικών γεγονότων και με τη συνδρομή ποιων φορέων θα πραγματοποιούνταν αυτές: ως προτάσεις συζητήθηκαν, μεταξύ άλλων, η Έξοδος του Μεσολογγίου, η μάχη στο Χάνι της Γραβιάς, ένας βυζαντινός Θρίαμβος και η πομπή των Παναθηναίων –κατά την οποία θα μεταφερόταν στην Ακρόπολη η ελληνική σημαία αντί για τον πέπλο της Αθηνάς. Τα μέλη της Επιτροπής ήταν ιστορικοί, δημοσιογράφοι, ζωγράφοι, γλύπτες, λαογράφοι κ.ά.⁸³ Η παρουσία διανοητικών ελίτ από

81. Πρόγραμμα των εργασιών του Α' Πανελληνίου Συνεδρίου Υγιεινής, εν Αθήναις 28 Απριλίου – 1 Μαΐου 1930, εκδιδόμενον υπό της διοργανωτικής επιτροπείας του Συνεδρίου, Αθήνα 1930. Για τις σχετικές διεργασίες βλ. ενδεικτικά: Γιάννης Κυριόπουλος (εισαγωγή και επιμέλεια), *Δημόσια Υγεία και Κοινωνική Πολιτική: Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα, Παπαζήση, 2008· Βασιλική Θεοδώρου – Δέσποινα Καρακατσάνη, *Ιατρική επίβλεψη και κοινωνική πρόνοια για το παιδί τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα*, Αθήνα, Διόνικος, 2010· Α. Λιάκος, *ό.π.*

82. Για την έννοια της ιστορικής φαντασίας βλ. κατεξοχήν Hayden White, *Metahistory: the Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore, John Hopkins University Press, 1973.

83. Βλ. ΓΑΚ, Κατάλοιπα Ιωάννη Δαμβέργη, φάκ. 70, 1η Συνεδρίαση Επιτροπής Εορτών και Αναπαραστάσεων, 01.02.1929. Η σύνθεση της Επιτροπής αυτής ήταν από τις εντυπωσιακότερες από άποψη σύνθεσης, στοιχείο ενδεικτικό της

διαφορετικούς χώρους αποτελεί ένδειξη μιας λογικής, σύμφωνα με την οποία η ιστορική αναπαράσταση πρέπει να κατασκευαστεί από πολλαπλά υλικά (επιστημονική γνώση, καλλιτεχνική αναπαράσταση κ.ο.κ.), ώστε να αναδειχθεί η «ουσία» του εθνικού γεγονότος και να προσληφθεί το τελευταίο συναισθηματικά από το κοινό. Εκτός από μέσο μεταφυσικής ενατένισης του έθνους, η αναπαράσταση ήταν και μέσο φρονηματισμού και προστασίας των εθνικών συμφερόντων: ανακοινώθηκε πως η ΚΕΕ θα διένεμε σε όλα τα σχολεία προσωπογραφίες των αγωνιστών του 1821, «προς τον σκοπόν τού να χαραχθώσιν αι μορφαί των εις τας καρδίας και την ευγνώμονα μνήμην των Ελληνοπαίδων».⁸⁴ Από τον Απρίλιο του 1931 ξεκίνησε να φτάνει στα γραφεία της ΚΕΕ σειρά εγγράφων από στρατιωτικές αρχές, με τα οποία ζητούνταν η αποστολή επιπλέον προσωπογραφιών για διανομή σε σχολεία. Η έμφαση δινόταν σε χωριά όπου «κυριαρχεί το σλαβικόν ιδίωμα», ενώ η αποστολή θα είχε ως αποτέλεσμα, σύμφωνα με τους στρατιωτικούς, να τονωθεί το φρόνημα των στρατιωτών, σε συνδυασμό με διαλέξεις από αξιωματικούς για τον βίο διάφορων ηρώων.⁸⁵ Ο υποστράτηγος Γ. Φαληρέας –σημαίωνων πρώην μακεδονομάχος, υπό το ψευδώνυμο «Καπετάν Ζάκας»– επανήλθε δύο φορές για να ζητήσει επιπλέον εικόνες. Επέμεινε, μάλιστα, να αποσταλούν οι εικόνες, «έστω και επί θυσία των μελλόντων να διατεθώσι εις ετέρας περιφερείας της Παλαιάς Ελλάδος, *ων το Εθνικόν φρόνημα ακμαίον και πάγιον δεν έχει ανάγκην τονώσεως*».⁸⁶ Η υπόθεση, μάλιστα,

έμφασης που έδινε η κυβέρνηση στο ζήτημα των ιστορικών αναπαραστάσεων: σε αυτήν συμμετείχαν οι: Περ. Αραβαντινός, Γ. Ασπρέας, Θ. Βελλιανίτης (πρόεδρος), Κ. Γερανιώτης, Θ. Θωμόπουλος, Ε. Ιωαννίδης, Τ. Κανδηλώρος, Σπ. Λοβέρδος, Θ. Λουκίδης, Γ. Μπονάνος, Αλ. Πάλλης, Φ. Ρωκ, Οδ. Φωκάς, Αγγ. Χατζημιχάλη. Στην επιτροπή αυτή ανήκε και η κρίσιμη για τη διενέργεια του εορτασμού πρόταση να ενσωματωθούν στην αρχαία πομπή και βυζαντινά και νεότερα στοιχεία. Ο Δαμβέργης τελικά επισήμανε ως συμπέρασμα πως το πρότυπο της αρχαίας πομπής μπορούσε να είναι η βάση για την «εορτή της σημαίας», που έλαβε χώρα στις 27 Απριλίου 1930 στην Αθήνα.

84. ΓΑΚ, Κατάλοιπα Ιωάννη Δαμβέργη, φάκ. 55, υποφάκ. 1, ανακοίνωση της ΚΕΕ [1931].

85. Στο ίδιο, φάκ. 55, υποφάκ. 2, διαβιβαστικό του Υπουργείου Στρατιωτικών προς την ΚΕΕ για έγγραφο του υποστράτηγου Γ. Φαληρέα, διοικητή της ΙΧ Μεραρχίας, 07.04.1931 (ημερομηνία αποστολής του εγγράφου στο Υπουργείο 02.04.1931).

86. Στο ίδιο, φάκ. 55, υποφάκ. 2, έγγραφο του υποστράτηγου Γ. Φαληρέα, διοικητή της ΙΧ Μεραρχίας, προς την ΚΕΕ, 01.07.1931. Η επισήμανση με πλάγια στοιχεία είναι δική μου.

έφτασε και μέχρι τα ανώτατα κλιμάκια του στρατού, καθώς στα τέλη του 1932 ο Υπαρχηγός του Γενικού Επιτελείου Στρατού, υποστράτηγος Νικόλαος Σπυρόπουλος, έστειλε έγγραφο στην ΚΕΕ –κοινοποιώντας το και στο Υπουργείο Παιδείας–, με το οποίο ζητούσε να αναρτηθούν στα σχολεία της Φλώρινας εικόνες αγωνιστών του 1821. Για να αιτιολογήσει το αίτημα, επισύναπτε αναφορά «οργάνων» του από τη Φλώρινα, που τόνιζαν πως οι εικόνες ήταν ολιγάριθμες και κατέληγαν πως «η γνώμη ημών είναι ότι διά την ενίσχυσιν της αντιπροπαγάνδας τυγχάνει επιβεβλημένη η ανάρτησις εις τα σχολεία όσον το δυνατόν περισσοτέρων εικόνων των ηρώων του 21 και των του Μακεδονικού Αγώνος και η εντατική επ' αυτών ανάπτυξις και διδασκαλία της Ελληνικής Ιστορίας, έστω και προς βλάβην των παιδαγωγικών μεθόδων, εις ας τυγχάνουσι προσκεκολλημένοι οι πλείστοι των διδασκάλων, παρερμηνεύοντες την αποστολήν του σχολείου εις την περιοχήν ταύτην».⁸⁷

Σε άμεση σύνδεση με το ζήτημα των προσωπογραφιών βρίσκονται τα γραμματόσημα που εκδόθηκαν με αφορμή την εκατονταετηρίδα, οι παραστάσεις των οποίων ταυτίζονταν εν πολλοίς με αυτές των προσωπογραφιών.⁸⁸ Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις της τοπικής εφημερίδας *Ρούμελη* και του δημάρχου Μεσολογγίου: η πρώτη διαμαρτυρήθηκε για τη μη συμπερίληψη ορισμένων αγωνιστών της Ρούμελης στις παραστάσεις των γραμματοσήμων, ενώ ο δεύτερος αιτήθηκε να συμπεριληφθούν σε αυτά και οι δύο πίνακες του εκπροσώπου της ακαδημαϊκής Σχολής του Μονάχου Θ. Βρυζάκη, που απεικόνιζαν την Έξοδο του Μεσολογγίου και την ανατίναξη της πυριτιδαποθήκης από τον Χ. Καψάλη.⁸⁹ Πρόκειται για μια τυπική περίπτωση (κοινότοπου εθνικισμού)

87. Στο ίδιο, φάκ. 55, υποφάκ. 2, έγγραφο του Υπαρχηγού ΓΕΣ, υποστράτηγου Ν. Σπυρόπουλου, προς την ΚΕΕ, 21.12.1932. Η επισήμανση με πλάγια στοιχεία είναι δική μου.

88. Την απόφαση για την ταύτιση των παραστάσεων βλ. στο ίδιο, φάκ. 70, 1η Συνεδρίαση Επιτροπής Εικονογραφιών, Μεταλλίων, Γραμματοσήμων και Κινηματογραφήσεως, 08.02.1929. Όλα τα γραμματόσημα αναφέρονται στον φάκ. 57, υποφάκ. 2, όπου σελίδα του περιοδικού *Φιλοτέλεια* [1930]. Τα πρόσωπα που απεικονίζονταν στα γραμματόσημα και στις προσωπογραφίες, ήταν οι: Ρήγας Φεραίος, Γρηγόριος Ε', Α. Ύψηλάντης, Α. Διάκος, Λ. Μπουμπουλίνα, Θ. Κολοκοτρώνης, Κ. Κανάρης, Μ. Μπότσαρης, Γ. Καραϊσκάκης, Α. Μιαούλης, Λ. Κουντουριώτης, Ιω. Καποδίστριας, Π. Μαυρομιχάλης, Δ. Σολωμός, Αδ. Κοραής. Επιπλέον, υπήρχαν και τρία γραμματόσημα που απεικόνιζαν την αύξηση των συνόρων της Ελλάδας από το 1830 έως το 1930, την κήρυξη της Επανάστασης στην Αγία Λαύρα και την Έξοδο του Μεσολογγίου.

89. Εφ. *Ο Ρουμελιώτης*, 25.01.1930. Το φύλλο βρίσκεται στον φάκ. 57, υπο-

(banal nationalism),⁹⁰ όπου το σύνολο των εθνικών συμβόλων –σημαίες, γραμματόσημα, ζωγραφικοί πίνακες, χαρτονομίσματα κ.ά.– συγκροτεί ένα δίκτυο, το οποίο ενισχύει και επιβεβαιώνει συνεχώς την εθνική ταυτότητα μέσα από την καθημερινή εμπειρία. Το ζήτημα του κοινότοπου εθνικισμού συνδέεται ευθέως με την ιστορική κουλτούρα, δηλαδή με τις σχέσεις μιας κοινωνίας με αυτό που αντιλαμβάνεται ως συλλογικό της παρελθόν.⁹¹ Το ενδιαφέρον είναι η ίδια η διαδικασία της ιστορικής διαμεσολάβησης και πώς αυτή χρησιμοποιείται από διάφορα υποκείμενα στο πλαίσιο της κεντρικά σχεδιασμένης κινητοποίησης. Δεν πρόκειται πλέον για αιτήματα εσωμάτωσης ή δικαίωσης αλλά για τη διεκδίκηση της ίδιας της ιστορικότητας ως μέσου ή ως ταυτότητας. Ο στρατός και οι τοπικές κοινωνίες δεν ζητούσαν την απεικόνιση ή το γραμματόσημο καθαυτά αλλά την ιστορική διαμεσολάβηση που αυτά τα αντικείμενα προσφέρουν μέσω της οπτικής αναπαράστασης. Άλλωστε, η κυβέρνηση είχε θέσει σε λειτουργία και μια διαδικασία παραγωγής αφηγημάτων για το εθνικό παρελθόν, όπου η έμφαση θα δινόταν στις προόδους του κράτους: η Επιτροπή Εκδόσεων είχε ως βασικό έργο την εκδοτική φροντίδα μιας «Βίβλου του 20ού αιώνας» καθώς και ποικίλες επετειακές εκδόσεις, ταυτόχρονα με μια χαρτογράφηση της «πνευματικής καταστάσεως» και των προόδων της.⁹² Ο εκδότης Κώστας Ελευθερουδάκης συνέβαλε στις

φάκ. 2 των Καταλοίπων του Ιωάννη Δαμβέργη στα ΓΑΚ· στον φάκ. 57, υποφάκ. 1 η επιστολή του δημάρχου Μεσολογγίου Ευαγγελάτου προς τον υπουργό Συγκοινωνίας, 10.12.1928.

90. Βλ. Michael Billig, *Banal Nationalism*, Λονδίνο, Sage Publications, 1995. Στο έργο αυτό υποστηρίζεται πως ένας από τους ισχυρότερους μηχανισμούς του εθνικισμού είναι το γεγονός ότι ενισχύεται και «αυτοϊπενθυμίζεται» στους ανθρώπους μέσα από τη συνεχή παρουσία των συμβόλων του στο πλαίσιο της καθημερινής ζωής ενός έθνους-κράτους. Τα σύμβολα δεν είναι ούτε άορατα ούτε υποσυνείδητα· απλώς η παρουσία τους είναι πλέον τόσο κοινότοπη (banal) και αυτονόητη, ώστε δεν δίνεται έμφαση σε αυτά και στη νομιμοποιητική λειτουργία που παρέχουν υπέρ του εθνικισμού.

91. Για την έννοια της ιστορικής κουλτούρας βλ. ενδεικτικά Fernando Sánchez Marcos, *Historical Culture*, διαθέσιμο διαδικτυακά στο: www.culturahistorica.es (2009).

92. ΓΑΚ, Κατάλοιπα Ιωάννη Δαμβέργη, φάκ. 70, 1η Συνεδρίαση Επιτροπής Εκδόσεων, 06.02.1929. Τα μέλη της Επιτροπής Εκδόσεων συναγωνίζονταν σε κύρος αυτά της Επιτροπής Εορτών και Αναπαραστάσεων: την πρώτη απάρτιζαν οι: Αμ. Αλιβιζάτος, Κ. Άμαντος, Ν. Βέης, Κ. Δυοβουνιώτης, Κ. Ελευθερουδάκης, Εμμ. Εμμανουήλ, Ν. Εξαρχόπουλος, Ν. Καλογερόπουλος, Σ. Κουγέας, Αρ. Κούζης, Σ. Μενάρδος, Δ. Μπαλάνος, Δ. Παπούλιας, Στ. Σεφεριάδης, Κ. Τριανταφυλ-

προσπάθειες για τον σχεδιασμό της «Βίβλου του 20ού αιώνας» με ένα σημαντικό υπόμνημα που για εμάς αποτελεί έναν χρήσιμο διανοητικό χάρτη των ιστοριογραφικών προτεραιοτήτων της εποχής μέσα στο εορταστικό πλαίσιο, συνταγμένο από έναν από τους σημαντικότερους εκδότες της περιόδου. Ο πυρήνας του υπομνήματος ήταν ο εξής: «Βάσις τής καθ' όλου ερεύνης και των διαφόρων τμημάτων είναι η κατά τα 100 έτη ελευθέρου βίου γενομένη εργασία εν εκάστη σφαίρα της εκδηλώσεως της ελληνικής πραγματικότητος». ⁹³ Πνευματικά προϊόντα όπως αυτή η έκδοση βρίσκονται στο μεταίχμιο ανάμεσα στη μνημειακή κρατική αναπαράσταση και στην –επίσης κρατικής παραγωγής– βιομηχανία αναμνηστικών και απευθύνονται στο ευρύ κοινό, εντασσόμενα έτσι στο νέο μαζικό ύφος πολιτικής. ⁹⁴ Από ιστοριογραφική άποψη, στο περιεχόμενο των σχεδιαζόμενων έργων –ιδίως της «Βίβλου του 20ού αιώνας»– χρησιμοποιείται το παραδοσιακό παπαρρηγοπούλειο τρίσημο σχήμα του ελληνικού εθνικισμού σε συνδυασμό με την αφήγηση της ελληνικής ιστορίας ως μιας ακολουθίας προόδων του ελληνικού κράτους με κατάληξη τους «εθνικούς πολέμους» του 1912-1922, που έπρεπε να ενταχθούν στο νέο εθνικό αφήγημα. Ο μαζικός προορισμός του ιστοριογραφικού εγχειρήματος της Επιτροπής Εκδόσεων είχε και μια άλλη λειτουργία: η επιτροπή φιλοδοξούσε το μαζικής κυκλοφορίας έργο της να αποτελέσει το υλικό που θα τροφοδοτήσει τη λειτουργία του κοινότοπου εθνικισμού, να κατασταθεί, δηλαδή, το περιεχόμενο του έργου της μια αυτονόητη εθνική αλήθεια. Πάνω σε υλικά που ήδη υπήρχαν και που έχαιραν καθολικής αποδοχής, ⁹⁵ ο βενιζελισμός επιδίωκε να συγκροτήσει το δικό του εκσυγ-

λόπουλος, Μ. Τσιριμώκος, Γ. Χαριτάκης, Γ. Χατζηδάκις (πρόεδρος). Με αφορμή την εκατονταετηρίδα εκδόθηκαν και άλλα επετειακά έργα, όπως το *Πανελλήμιον Λεύκωμα Εθνικής Εκατονταετηρίδος 1821-1830*, τα οποία όμως δεν θα μας απασχολήσουν, καθώς δεν εμπλέκονται άμεσα με τη δραστηριότητα της ΚΕΕ.

93. ΓΑΚ, Κατάλοιπα Ιωάννη Δαμβέργη, φάκ. 54, υποφάκ. 2, υπόμνημα του Κ. Ελευθερουδάκη προς την ΚΕΕ, 27.02.1929. Με πλάγια στοιχεία τα υπογραμμισμένα στο πρωτότυπο. Για τους αθηναίικους εκδοτικούς οίκους του Μεσοπολέμου βλ. Ευαγγελία Αντζακά-Βέη – Δημήτρης Παυλόπουλος, «Οι νέοι μεγάλοι εκδοτικοί φορείς της Αθήνας. Τυπογραφεία – εκδοτικοί οίκοι (19ος-20ός αι.)», στο: Κωνσταντίνος Κ. Στάικος – Τριαντάφυλλος Σιλαβενίτης (επιμ.), *Πεντακόσια χρόνια έντυπης παράδοσης του νέου ελληνισμού, 1499-1999*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2000, σ. 339-415. Ειδικότερα για τον εκδοτικό οίκο Ελευθερουδάκη βλ. στο ίδιο, σ. 360-362.

94. Βλ. σχετικά G. Mosse, *The Nationalization*, ό.π., σ. 1-46 και *passim*.

95. Για τη διάχυση των ιστοριογραφικών σχημάτων στα τέλη του 19ου αιώνα μέσω των συλλόγων βλ. Βαγγέλης Καραμανωλάκης, «Η ιστορία και το κοινό

χρονιστικό αφήγημα με κεντρική αναφορά τις προόδους του κράτους. Όταν ο στρατός –ως τμήμα του ίδιου του κράτους– ή οι τοπικές κοινωνίες –ως ο παράγοντας που συνδιαλέγεται με το κράτος– έθετε αιτήματα που σχετίζονταν με διαμεσολαβήσεις μέσω του κοινότοπου εθνικισμού, το εγχείρημα της βενιζελικής ηγεσίας μπορούσε να στεφθεί από επιτυχία, μόνο όταν η ίδια έθετε τους όρους διαχείρισης και μνημόνευσης του εθνικού παρελθόντος· όταν, σε τελική ανάλυση, χρησιμοποιούσε προς όφελός της τους μηχανισμούς της ιστορικής κουλτούρας.

Το εγχείρημα που περιγράψαμε σε αυτό το άρθρο ήταν, για τα ελληνικά μεσοπολεμικά δεδομένα, μια μεγάλης κλίμακας κινητοποίηση, στην υπηρεσία της οποίας τέθηκε ολόκληρος ο κρατικός μηχανισμός.⁹⁶ Αν και οι καθαυτό εορτασμοί δεν ενδιαφέρουν το άρθρο, θεωρούμε σημαντικό να αναφέρουμε πως λειτούργησαν κατεξοχήν ως αποτελέσματα της οργανωτικής προσπάθειας της ΚΕΕ. Η προσπάθεια αυτή ήταν, όπως αναφέρθηκε, μια έκφραση της απόπειρας τμήματος των βενιζελικών ελίτ να παράσχουν κεντρικά διευθυνόμενες λύσεις στα προβλήματα που δημιουργούσε η περίπλοκη μεταπολεμική πραγματικότητα. Στο πλαίσιο αυτό το ορόσημο της εκατονταετηρίδας από την ίδρυση του ελληνικού κράτους αποτέλεσε ευκαιρία αφενός για την επίλυση χρονιζόντων προβλημάτων και αφετέρου για τη διάχυση στο κοινό των επιθυμητών ερμηνευτικών σχημάτων σχετικά με το εθνικό παρελθόν και τις προόδους του κράτους. Ιδιαίτερη σημασία είχε η ένταξη των πολέμων του 1912-1922 στο αφήγημα των ηρωικών στιγμών του έθνους. Η ΚΕΕ λειτούργησε ως το πολιτισμικό κέντρο που εξακτίνωσε αυτά τα σχήματα, βασιζόμενη κυρίως σε πολιτικές και διανοητικές ελίτ, και χρησιμοποιώντας όλα τα διαθέσιμα μέσα: τελετουργίες, αναμνηστικά, εκδόσεις και ανεγέρσεις μνημείων.

της στον 19ο αιώνα. Από τις πανεπιστημιακές αίθουσες στους συλλόγους», στο: Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης – Τριαντάφυλλος Σικλαβενίτης (επιμ.), *Ιστοριογραφία της Νεότερης και Σύγχρονης Ελλάδας (1833-2002)*, τ. Α', Αθήνα, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, 2004, σ. 215-233.

96. Στην εκτίμηση για μέγεθος της κινητοποίησης συμφωνεί και η Θ. Μαρκάτου, «Οι προτάσεις», ό.π., σ. 67.

SUMMARY

Christos Triantafyllou, *Venizelism and the National Past: The Deeds of the Central Centennial Committee (1928-1933)*

This article serves the purpose of examining the organizing mechanism that led to the wide-scale celebrations of the Greek state's Centennial in 1929-1931 in the conjuncture of the last Eleftherios Venizelos' premiership of 1928-1932. The author argues that the Central Centennial Committee (CCC) was a cultural center –according to Edward Shils' definition– that was composed of political and cultural elites who sought to disseminate specific interpretive schemata through the acts of the special subcommittees of the CCC. The two main axes of this vast –in 1930's Greek standards– mobilization were the construction of a new historical narrative for the Greek national past, and the designation of the nation-state's progress since 1830. These elements can also be traced in other national case studies, like the United States (1876) or Poland (1910). The author finally argues that the mobilization of 1929-1930 was a tool in the pro-Venizelist elites' attempt of national reconstruction after the pending integration of the New Lands, and after the Greek defeat at Asia Minor in 1922. More specifically, the above-mentioned new historical narrative comprised the military successes and the territorial gains of Greece in 1912-1922, and directly connected them with the 1821 War of Independence. This narrative was disseminated through memorabilia of banal nationalism (e.g. books, stamps, popular paintings), through historical reenactments, and through the erection of monuments and commemorative rituals.